

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete

Social sopsortering

*En studie om synen på normalitet
i socialt arbete*

Socionomprogrammet

C-uppsats

Författare: Gunilla Eitrem & Lina Garvars

Handledare: Pål Wiig

Abstract

Titel Social sopsortering – en studie om synen på normalitet i socialt arbete
Författare Gunilla Eitrem & Lina Garvars
Nyckelord Normalitet, avvikelser, socialisation, yrkesroll, makt

Studiens syfte är att få kunskap om hur arbetet med en klientgrupp som avviker från normen påverkar socionomers sätt att förhålla sig till det som avviker från normen. Vi vill tydliggöra hur man använder olika strategier för att hantera det avvikande. Genom att använda perspektiv från sociologi och kulturteori vill vi även placera den professionella rollen i ett större sammanhang.

Våra frågeställningar är:

Hur upplever socionomer som arbetar med funktionshindrade respektive missbrukare, att de förhåller sig till vad som är normalt?

Hur har förhållningssättet förändrats sedan man började arbeta med sin klientgrupp? Kan vi se någon skillnad i förhållningssätt och i hur det utvecklats beroende på vilken klientgrupp man arbetar med? Hur kan en sådan eventuell skillnad förstås?

För att förstå socionomers förhållningssätt till normalt/avvikande, har vi intervjuat en grupp kuratorer på en habilitering och en grupp socialsekreterare som arbetar med missbrukare. Genom att hermeneutiskt tolka svaren, i ljuset av de strukturella förutsättningarna, har vi nått fram till följande resultat:

- Det som ses som avvikande i samhället har en naturlig plats i det sociala arbetet och blir därför efterhand norm på arbetsplatsen. Dock tenderar man att fortfarande reagera på det avvikande i privatlivet.
- Det avvikande upplevs som mindre hotande, då man har tillgång till tydliga gränser. Dessa gränser skapas dels genom kunskap och erfarenhet, dels genom strukturer i organisation och samhälle.
- När det gäller att avvärja hotet från det avvikande i ett professionellt sammanhang tycker vi oss se att den samhällseliga struktur man befinner sig i spelar en större roll än de medvetna strategierna. De socionomer som arbetar med myndighetsutövning upplever en större trygghet, i mötet med de avvikande, än de som arbetar med frivilliga insatser.

Abstract	2
1. Inledning.....	4
1.1 Bakgrund och ämnesval	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Förförståelse	5
1.4 Centrala begrepp.....	6
2 Metod	7
2.1 Metodval.....	7
2.2 Litteratursökning	7
2.3 Datainsamling och val av verksamhetsområden för studien.....	8
2.4 Utskrift och kodning.....	10
2.5 Analys/teorianvändning.....	11
2.6 Tillförlitlighet och generaliserbarhet	11
2.7 Etiska frågor	12
3 Teorier.....	14
3.1 Teoretisk referensram.....	14
Emile Durkheim och det sociologiska perspektivet	14
Det socialpsykologiska perspektivet.....	14
Det kultursociologiska perspektivet	15
Det poststrukturalistiska perspektivet.....	15
3.2 Mary Douglas om <i>renhet</i>	15
3.3 Michel Foucault om <i>makt</i>	17
3.4 Roland Barthes om <i>myt som ideologi</i>	18
4. Resultat & analys.....	19
4.1 Det första mötet.....	19
4.1.1 Funktionshinder.....	19
4.1.2 Missbruk	20
4.1.3 Det första mötet – analys och reflektion	20
4.2 Egen upplevelse av förändring	21
4.2.1 Funktionshinder.....	21
4.2.2 Missbruk	21
4.2.3 Egen upplevelse av förändring – analys och reflektion	22
4.3 Förhållningssätt nu	22
4.3.1 Funktionshinder.....	22
4.3.2 Missbruk	24
4.3.3 Förhållningssätt nu – analys och reflektion	26
4.4 Förhållningssätt i privatlivet.....	28
4.4.1 Funktionshinder.....	28
4.4.2 Missbruk	29
4.4.3 Förhållningssätt i privatlivet – analys och reflektion.....	30
4.5 Strategier i arbetet.....	31
4.5.1 Funktionshinder.....	31
4.5.2 Missbruk	32
4.5.3 Strategier i arbetet – analys och reflektion	34
4.6 Sammanfattning av resultat och analys	35
5 Slutdiskussion.....	37
5.1 Implikationer	37
Vårt tack	37
Referenser.....	38
Bilaga 1 – Intervjuguide	39
Bilaga 2 – Resultat av B-uppsats	40

1. Inledning

1.1 Bakgrund och ämnesval

I kontakter med fältet under socionomutbildningen har vi ställts inför det sociala arbetets verklighet. Vi har ibland kunnat känna oss osäkra – hur hanterar man mötet med klienterna, som tillhör grupper vi har saknat större erfarenhet av? Funderingarna kring detta ledde fram till diskussioner om vad som är normalt och avvikande.

Vår utgångspunkt är medvetenheten om att man, från det att man är mycket liten, socialiseras till att reagera inför vissa saker som avvikande. Det kan röra sig om fenomen som tyder på till exempel missbruk, kriminalitet, funktionshinder eller psykisk ohälsa. Att dessa tillstånd verkligen ”ska” betraktas som avvikande även på ett strukturellt plan blir tydligt i och med att resurser avsätts för att hantera tillstånden och dem som personifierar dem, minska förekomsten eller åtminstone följdverkningarna.

Som anställd för att utföra ett sådant uppdrag hamnar man då i en situation där man hela tiden möter och arbetar med personer och fenomen man fått lära sig är avvikande. Detta blir normalt och vanligt förekommande i arbetssituationen. Hur kan man som professionell förhålla sig på ett avspänt eller åtminstone konstruktivt sätt, trots all den laddning som man fått lära sig ligger i avvikelsen?

Funderingarna gjorde att vi ville göra ett försök att förstå professionellas förhållningssätt till normalt/avvikande. Redan för två år sedan resulterade vårt intresse för frågan i en B-uppsats¹, där vi undersökte förhållningssättet till normalitet hos några kuratorer på en habilitering. Nu ville vi gå vidare och försöka förstå hur förhållningssättet ser ut, beroende på vilken *slags* arena man befinner sig på, inom det sociala arbetet. Därför har vi nu kompletterat vårt material genom att intervjua socialsekreterare som arbetar med missbrukare.

Vi vill lyfta fram exempel som kan belysa situationen även för andra professionella. Förhoppningen är att vår studie ska kunna fungera som underlag för reflektion kring det egna arbetet och klientrelationerna. Vår avsikt är alltså *inte* att uttala oss generellt om alla socionomer som arbetar med samma klientgrupper.

Fokus i forskning kring socialt arbete ligger ofta på relationen och mötet mellan socialarbetare och klient. Kultur- och samhällsnivåerna tenderar att framför allt relateras till klienterna och uppkomsten av de sociala problemen. Det glöms ofta bort att strukturella fenomen påverkar såväl den professionelles upplevelse av sina klienter och sitt arbete med dem, som hur han/hon agerar i praktiken. Vi menar att forskningen som den ser ut idag inte ger oss tillräckliga kunskaper för en djupare förståelse av det sociala arbetet. Vi vill därför lyfta fram socionomens roll i ett större sammanhang. Genom att använda oss av perspektiv från de sociologiska och kulturteoretiska forskningsfälten vill vi bredda diskussionen om det sociala arbetet för att på så sätt utöka förståelsen av den professionella rollen.

Vi har en förhoppning om att detta arbete också ska väcka tankar hos läsaren om den egna synen på normalitet och personer med beteenden som inte är socialt accepterade.

¹ se bilaga 2

1.2 Syfte och frågeställningar

Vårt syfte med undersökningen är att få kunskap om hur arbetet med en klientgrupp som avviker från normen, och där själva avvikelsen är anledningen till och föremålet för de professionella insatserna, kan påverka ens sätt att förhålla sig till normavvikelser generellt. Vi vill tydliggöra hur man använder olika strategier för att hantera mötet med det som avviker från normen och också betrakta dessa i ljuset av de strukturella förutsättningarna.

Våra frågeställningar är:

Hur upplever socionomer som arbetar med funktionshindrade respektive missbrukare, att de förhåller sig till vad som är normalt?

Hur har förhållningssättet förändrats sedan man började arbeta med sin klientgrupp?

Kan vi se någon skillnad i förhållningssätt och i hur det utvecklats beroende på vilken klientgrupp man arbetar med? Hur kan en sådan eventuell skillnad förstås?

1.3 Förförståelse

Vi har båda erfarenhet av att tillhöra olika subkulturer och andra grupper som bryter mot majoritetssamhällets normer. Detta är säkerligen en anledning till att vi från början intresserade oss för våra frågeställningar, och kan ha påverkat vårt arbete och färgat vår analys. Samtidigt som vi kan solidarisera oss med grupper som utdefinieras av samhället har utbildningen gjort oss mer benägna att även identifiera oss med våra respondenter. Förtroendet med fältet har ökat under de två år som gick mellan de båda omgångarna av intervjuer, vi har också alltmer socialiserats in i socionomrollen, och vi har därmed kommit att få mer av ett inifrånperspektiv. Då vi i det närmaste tillhör samma yrkeskår som de professionella som vi intervjuar och tolkar, delar vi vissa kunskaper och inlärd sätt att se på omvärlden.

Det ska också sägas att vi båda uppfattar missbruk och funktionshinder som onormalt eller avvikande. Detta baserar vi till exempel på förekomsten i befolkningen och, som nämnts, att det i samhället anses att detta är fenomen som måste hanteras så att effekterna av dem kan avlägsnas eller mildras. Om man inte godkänner denna premiss faller uppsatsen som helhet.

Med utgångspunkt i vår B-uppsats² har vi en förväntan om att kunna iaktta att det avvikande normaliseras för socionomerna, men främst när det gäller den egna klientgruppen och framförallt inom ramen för den typ av verksamhet man själv är verksam i. Som vi antyder i vår tidigare uppsats anser vi det vara troligt att man reagerar starkare på en avvikelse som är möjlig att "komma tillrätta med" och som dessutom är självvald eller självförvållad.

Vi är dock även öppna för möjligheten att den dagliga kontakten med en klientgrupp som på olika sätt bryter mot det förväntade påverkar attityden också till andra avvikelser. Det kan tänkas att acceptansen blir större, det vill säga att man flyttar sin egen gräns för vad man betraktar som normalt.^b Det är också möjligt att förändrade sätt att känna inför, tänka kring eller agera gentemot klienterna återspeglas även på andra områden.

² Garvars & Karlmark, 2005

Att vi tidigare har undersökt en del av det område vi nu ger oss i kast med gör förstås att vi har en stor förförståelse, vilket medför en fara för förhastade slutsatser. Vi har varit medvetna om risken att vi ska förvänta oss liknande svar och resultat den här gången, diskuterat detta inför varje nytt arbetsmoment och kontinuerligt under arbetets gång. Tack vare att vi är två om arbetet har vi kunnat påminna varandra och ifrågasätta sådant som varit alltför likt det vi redan trodde oss veta. Vi tror att vi i och med detta har lyckats att på nytt förstå det vi ”förut-fattat” och avhålla oss från ledande frågor och tendentiösa analyser.

1.4 Centrala begrepp

Norm Detta begrepp använder vi för att beteckna en, formell eller informell, regel för vad som uppfattas som godtagbart i en kultur.

Normalt/Onormalt, Anomalier, Avvikande När vi använder dessa begrepp betecknar de något som utdefinieras eller definieras in i ett sammanhang eller en kultur. Vi har inte för avsikt att lägga några egna värderingar i dessa ord. Samtidigt är vi medvetna om att alla termerna, och alla försök att resonera kring normalitet, laddas med ett värde vare sig man vill det eller inte.

Smuts och Renhet Dessa begrepp är tagna från Mary Douglas bok *Renhet och fara – en analys av begreppen orenande och tabu* (1966). Hon använder *smuts* som en synonym för något avvikande i en kultur, och *renhet* för något som följer kulturens regler.

2 Metod

2.1 Metodval

Vi har använt oss av halvstrukturerade livsvärldsintervjuer, det vill säga intervjuer där syftet är att få intervjupersonen att beskriva sin livsvärld, för att utifrån beskrivningarna kunna tolka de undersöka fenomenens mening³. Intervjuerna har spelats in på band och sedan skrivits ut. Sedan har vi – just det – tolkat beskrivningarna. Vi har alltså valt ett *kvalitativt* angreppssätt. Detta för att vi är mer intresserade av att tolka materialet och hitta nyanserna i det, för att därmed kunna nå en djupare förståelse⁴, än av att undersöka förekomst och statistiska samband. Vi har intresserat oss för mönster inom och mellan de båda undersökta grupperna, och även för avvikelser från de mönster vi tyckt oss kunna iaktta. Fokus har legat på att hitta möjliga förklarande principer för hur upplevda förhållningssätt till normalitet organiseras och konstrueras, genom att studera de mönster – och avvikelser – som de facto finns i materialet. Vi har övervägande arbetat induktivt och har alltså försökt dra mer generella slutsatser utifrån vår empiri⁵.

Det vi vill undersöka, förhållningssätt till normalitet, är det svårt att göra direkta iakttagelser av. Även om man som forskare kunde sitta som en fluga på väggen skulle det vara i det närmaste omöjligt att relatera beteendet till undersökningsobjektens personliga föreställningar om vad som är normalt. Beteendet påverkas ju också av så vitt skilda saker som lagar och föreskrifter, tidigare interaktioner med samma person, dagsform et cetera. Normalt och onormalt är inte på något vis fasta kategorier. Det vi undersöker är hur personerna förhåller sig till det de själva anser vara normalt/onormalt, och till samhällets formella gränser för normalitet. Huruvida vi själva drar samma gränser för normalitet, som våra respondenter, är inte intressant. Genom direkta iakttagelser skulle vi komma att istället betrakta hur undersökningspersonerna agerar i relation till kategorierna så som vi avgränsar dem.

Det säkraste sättet att få kunskap om en annan människas tankar och känslor är att fråga henne om dem. På så sätt hanterar vi aktörs-observatörsparadoxen, där den som iakttar ett beteende tillskriver det en mening utifrån sina egna tolkningsramar. Då även den som ”äger” beteendet har en begränsad förståelse, krävs att denna förståelse kombineras med någon utanförståendes.⁶

2.2 Litteratursökning

Traditionellt systematiserade sökningar, efter litteratur kring hur socionomer förhåller sig till normalitet, har vi gjort i webbkatalogen över Sveriges universitets- och folkbibliotek bibliotek.se, på scholar.google.se samt i databaser på området socialt arbete, som Social Services Abstract. Sökorden vi har använt har varit: *norm/normalitet/avvikande/avvikelse, socialt arbete, profession, yrkesroll, socialisation, Mary Douglas och smuts*. Sökorden, eller deras engelska motsvarigheter, har använts i olika kombinationer. Sökningarna med normalitet gav en del resultat inom queer-, crip- och genusforskning. Vi har funnit litteratur om hur samhället drar gränserna mellan normalt och avvikande, men inget om hur professionella inom socialt arbete påverkas eller bidrar. Däremot blev det tydligt att det finns en del skrivet kring skola och sjukvård och formandet av normalitet. Dock fann vi det svårt att överföra dessa

³ Kvale, 1997:13.

⁴ jfr Patel & Davidson, 1994:99

⁵ Thurén, 1991:19

⁶ Larsson, Lilja & Mannheimer, 2005:43f

diskussioner till det sociala arbetets område. Dessutom finns mycket skrivet utifrån standpunkten att normalitet och avvikelse existerar på ett objektivt plan. Efter att ha tittat närmare på tillräckligt många titlar som först verkade lovande bedömde vi att det skulle vara mer fruktbart för oss att närma oss vårt tilltänkta forskningsområde via det teoretiska fältet.

Den litteratur vi har kommit att använda oss av har i stort sett vuxit fram ad hoc. Ingångarna i teori- och litteraturområdet har utgjorts av uppslag från vår handledare, fynd i våra egna bokhyllor och anteckningar vi gjort sedan B-uppsatsen skrevs. Vi har sedan letat oss vidare genom referenslistor i böcker vi både använt och ratat, och använt sammanställningar av teoriutvecklingen i bland annat Nationalencyklopedin för att kunna göra nedslag på olika positioner i de idé- och tankeströmningarna där vi rör oss.

2.3 Datainsamling och val av verksamhetsområden för studien

Vi har redan från början haft tillgång till de intervjuer vi gjorde med kuratorer på en habilitering, våren 2005. Av dessa fyra intervjuer har vi, baserat på ljudkvalitet för att kunna göra fullständigare utskrifter, valt ut tre för vidare analys. Materialet kompletterade vi med tre intervjuer med socionomer som arbetar som socialsekreterare med missbrukare. Vi bedömer inte att resultatet har påverkats genom att två år förflutit medan de båda intervjuomgångarna. Attityder som är så grundläggande för en verksamhet, som synen på normalitet är för socialt arbete, tror vi påverkas långsamt, genom personlig utveckling, i takt med att man socialiseras in i en roll genom utbildning, möten med klienter, läsning av fackpress etc. Om den sista intervjuomgången istället genomförts två år tidigare tror vi alltså att vi fått samma slags svar – men kanske av en annan grupp respondenter.

De tre kuratorerna arbetar på en och samma arbetsplats i stor-Göteborg. Habiliteringen i fråga har ett upptagningsområde som inkluderar stadsdelar som är spridda på en socioekonomisk skala. De tre intervjuade socialsekreterarna arbetar på olika socialkontor inom stor-Göteborg som också de representerar områden med olika socioekonomisk status. Vi bedömer att de båda intervjugrupperna befinner sig på arbetsplatser som i genomsnitt betjänar invånare med ungefär samma resurser. Vi eftersträövade inledningsvis att intervjua socialsekreterare på samma arbetsplats. Den strävan fick till slut stryka på foten till förmån för våra krav på att intervjupersonerna skulle vara utbildade socionomer/socialpedagoger, ha arbetat minst tre år med samma klientgrupp och inte skulle befinna sig i en ny organisation. Då vi har varit i kontakt med flertalet socialkontor inom stor-Göteborg är vi tveksamma till om det alls hade varit möjligt att få en respondentgrupp som uppfyllde alla våra önskemål. Kravet på tid tillsammans med målgruppen behöll vi för att svara på frågeställningarna om förändring över tid. Kravet på tid på arbetsplatsen bedömde vi också vara viktigt för att intervjupersonen inte skulle vara upptagen av de förändringar ett byte av arbetsplats eller en omorganisation innebär. Kravet på att intervjupersonerna skulle vara verksamma på samma arbetsplats bedömdes vara det minst viktiga. Vi är övertygade om att påverkan från utbildning och från kåren som sådan är större än den från arbetskamrater eller andra omständigheter på arbetsplatsen. Den påverkan som ändå kommer från den specifika arbetsplatsen är den samma för alla kuratorerna, men skiljer sig åt mellan socialsekreterarna. Detta ber vi den läsare hålla i minnet, som tror att arbetsplatskulturen har stor inverkan på förhållningssätt till normalitet.

Den totala undersökningsgruppen om sex personer kom till slut att se ut så här:

- De började sitt arbete med den aktuella klientgruppen för minst fem år sedan.
- De har inte bytt arbetsplats eller blivit omorganiserade de senaste åren.
- De är alla utbildade socionomer.

Intervjuerna har alla pågått i uppmot en timme. Vi har genomfört intervjuerna tillsammans, men har turats om att ha huvudansvaret för att leda dem. Den andre av oss fick då ett större ansvar för att senare under intervjun följa upp intressanta uppslag som hon tyckte hade tappats bort. Vi upplevde inte att någon blev störd eller stressad av att intervjun spelades in, inte heller av att befinna sig i numerärt underläge mot oss.

Vi valde att arbeta med öppna frågor⁷. Beroende på de svar vi fick ställde vi inte bara följdfrågor, utan när det föll sig naturligt lade vi även till nya frågor under intervjuernas gång. Vi strävade medvetet efter att inte låsa oss vid ett bestämt sätt att se på ämnet och vilka frågor som kunde höra till det, utan var öppna för nya synvinklar som vi kanske inte själva hade tänkt på. Ibland tyckte vi att ett ämne som kom upp i en intervju var tillräckligt intressant för att vi skulle ta med oss det till övriga intervjuer. Till exempel kom vi att prata med alla kuratorerna om hur man skulle ha reagerat på att själv få ett barn med funktionshinder, trots att vi inte själva hade tänkt på frågan från början.

Vi ville fånga sättet att förhålla sig till normalitet ur tre aspekter: att *känna*, att *tänka/reflektera* och att *göra*. Vi undvek att ta med oss färdigformulerade frågor som direkt rörde aspekten tanke/reflektion, eftersom vi trodde att både vi själva och intervjupersonerna ändå skulle hamna i teoretiska och filosofiska resonemang. Samtidigt försökte vi förvissa oss om att vi fångade alla de tre aspekterna och vi fick också svar som rörde dem alla. Ibland fick vi svar som rörde fler aspekter än den vi uttryckligen frågat efter. Genom att vi ställde frågor kring flera dimensioner av förhållningssättet fick respondenterna en möjlighet att närma sig en känslig fråga från ett håll där det var lättare för dem.

Vi trodde inte att det skulle vara fruktbart att uttryckligen fråga efter hur man förhåller sig till vad man ser som normalt nu respektive när man började arbeta. Istället valde vi att närma oss frågeställningarna genom att fråga efter konkreta upplevelser och strategier. De konkreta händelser vi försökte få respondenterna att inledningsvis dra sig till minnes⁸ menar vi kunde tjäna som ”krokar för tanken”. Vi tror att det är lättare att på ett rättvisande sätt minnas sina reaktioner, handlingar och tankar när de relateras till en verklig händelse.

Det visade sig vara både positivt och negativt att närma sig området för vår undersökning, förhållningssätt till normalitet, via de konkreta yttringarna av förhållningssättet. Vi fick fram svar som vi inte hade kunnat få fram på något annat sätt, och som vi inte hade väntat oss. Samtidigt fick vi en del överskottsinformation genom att våra respondenter kom in i ett historieberättande som drog iväg från den ursprungliga frågan och ibland helt och hållet från ämnet. Vi gjorde det bästa av situationen och ledde tillbaka åtminstone till temat när det var lämpligt. På så sätt kom vi också in på saker som vi inte innan hade funderat på att ta upp. I efterhand kunde vi konstatera att det fanns material som gick att koppla till normalitet även i intervjuavsnitt när vi tyckt att temat inte var närvarande samt att vi ibland hade släppt en frågeställning lite väl fort när vi upplevde att någon direkt gav ett svar på det vi frågat om. Under

⁷ se bilaga 1

⁸ se bilaga 1

intervjuomgången med socialsekreterarna var vi bättre på att skaffa oss en grundlig förståelse genom att fråga vidare utifrån varje grundtema, än vad vi varit med kuratorerna.

En annan skillnad mellan intervjuerna med de båda grupperna var att vi bara hade haft ett kort samtal med socialsekreterarna i telefon före intervjutillfället. Kuratorerna hade vi däremot åtminstone en ytlig relation till, då vi hade tillbringat en vecka på deras arbetsplats i samband med fältstudier. Därmed kände sig säkert var och en av oss mer trygg i situationen. Samtidigt tror vi att de intervjuerna vann en tydlighet, då vi tack vare att vi ”kände” varandra var bekväma nog för att säga ifrån om frågorna eller svaren på dem var oklara.

De två typer av verksamhet som vi undersökte tänker vi oss intar två ganska extrema positioner i verksamhetsfältet socialt arbete:

	HABILITERING	MISSBRUK
Avvikelsens bakgrund:	Ödets nyck/genetik	Till stor del självförvållat
Avvikelsen innebär:	Normbrott	Lagbrott
Tänkbar förbättring:	Permanent	Kan ”tas bort”
Formellt mål:	Mildra/lära hantera	Bota
Grund för relationen:	Erbjudande	Erbjudande/tvång
Innehåll:	Hjälp	Hjälp och myndighetsutövning
	Traditionell välgörenhet	Straff och repression

Den spännvidd vi tycker oss se mellan de olika verksamheterna gör att vi tror oss kunna dra mer generella slutsatser om socialt arbete som sådant, när tendenser sammanfaller för båda intervjugrupperna. När grupperna däremot skiljer sig åt blir det tack vare verksamheternas olika prägel möjligt att söka mening i dessa.

Vi är medvetna om att föremålen för verksamheten, personerna med funktionshinder eller missbruk, ibland är samma människor. När missbruk fyller en funktion som självmedicinering eller när ett funktionshinder orsakats av missbruk gör vi antagandet att avvikelsen huvudsakligen kommer att hanteras utifrån kontexten i den verksamhet den för tillfället befinner sig i.

En faktor som vi inte har undersökt är påverkan av en tät och nära kontakt med klienterna, som exempelvis vid arbete på ett behandlingshem. Vi har valt bort att närma oss det området, då vi tänker oss att där sker en tillvänjning till de enskilda klienterna, vilket skulle göra det svårt för respondenterna att resonera kring normalitet som generellt fenomen med arbetet som exempel. (Jfr ”Jag gillar inte invandrare – men du är okej”). Förhållningssättet på arbetet kan också antas smälta ihop med förhållningssättet på fritiden, då man till viss del kommer att leva vardagsliv et cetera tillsammans med klienterna.

2.4 Utskrift och kodning

De inspelade intervjuerna har tecknats ner i sin helhet. Även vårt material från den tidigare intervjuomgången lyssnades igenom, och utskrifterna kompletterades när det var nödvändigt. Det samlade utskrivna materialet kodades så att varje persons utsagor fick en färg. Därefter ordnade vi materialet efter teman, dels utifrån våra frågeställningar och det tidsperspektiv vi var intresserade av, dels efter övriga teman som vi kunde uppfatta i materialet. Tack vare färgkodningen kunde vi skilja ut och

jämföra de båda yrkesgrupperna. Vi undvek också att misstolka olika uttalanden från en och samma person som att flera uttryckte samma sak.

2.5 Analys/teorianvändning

På ett plan påbörjade vi vår analys redan när vi transkriberade intervjuerna och fortsatte den när vi sedan ordnade om materialet efter en tidsaxel och efter våra teman. Redan när vi planerade c-uppsatsarbetet hade vi funderingar på att använda oss av Mary Douglas⁹ för vår analys. De teman som vi på ett bra sätt kunde förstå med hjälp av hennes teori blev förstås särskilt tydliga för oss. En inledande analys har alltså skett parallellt med struktureringen av materialet. Däremot strävade vi efter att låta bli att analysera under själva intervjuerna. Vi upplevde själva att vi var så upptagna av intervjusituationen som sådan och av de konkreta svar vi fick, att vi helt enkelt inte kunde tolka och analysera samtidigt. Detta gällde både under intervjuerna med kuratorerna – och under dem med socialsekreterarna, trots att vi då redan hade erfarenhet av att analysera tal om normalitet och dessutom en färdig teori att använda oss av.

I det renodlade analys- och tolkningsarbetet har vi försökt förstå vårt resultat/material utifrån vår teoretiska referensram, och då främst Mary Douglas teori om orenande. När det har krävts har vi också tagit hänsyn till de kunskaper vi har om de konkreta samhällseliga element, till exempel lagstiftning, som påverkar de undersökta verksamheterna. I analysarbetet har vi intresserat oss för vad våra respondenter säger om sig själva, men också för vad de för fram som uppfattningar som ”alla” har, både när de har anslutit sig till de uppfattningarna själva och när de har invänt mot dem.

Att vi redan har analyserat hälften av materialet kan ha begränsat oss i vårt tänkande. Samtidigt har vi funnit nya teman i det gamla materialet och också kommit att förstå detta på ett delvis nytt sätt. Detta eftersom vi har haft ett hermeneutiskt angreppssätt¹⁰. I ljuset av vad socialsekreterarna har sagt har vi kommit att uppfatta innebörden av kuratorernas uttalanden på förändrade sätt. När vår huvudteori inte har lett oss tillräckligt långt mot en förståelse av resultat, som vi ändå funnit intressanta för våra frågeställningar, har vi vänt oss till andra som befinner sig i närliggande teoretiska kunskapsområden.

2.6 Tillförlitlighet och generaliserbarhet

Då vi har valt att arbeta induktivt är det svårt att med säkerhet uttala sig om vårt resultats räckvidd¹¹. Dock har vi medvetet valt att jämföra två grupper som står så långt ifrån varandra, inom det sociala arbetet, som möjligt¹². Detta gör att vi ändå tror oss uppnå ett visst mått av generaliserbarhet¹³, om än långt ifrån total. Att vår ena respondentgrupp arbetar på samma arbetsplats medan den andra består av socionomer ifrån olika arbetsplatser medför också att generaliserbarheten minskar, då spridningen är större i den ena gruppen. Att uppnå full generaliserbarhet har heller inte varit vårt primära fokus.

Våra respondenter är aktörer på en arena där hjälp ges och normalitet produceras och reproduceras. Då de alla befinner sig på samma position på arenan kan vi inte säga

⁹ se avsnitt 3.2

¹⁰ jfr Kvale, 1997:50ff

¹¹ jfr Patel & Davidson, 1994:21

¹² se kapitel 2.3

¹³ jfr Patel & Davidson, 1994:44

någonting om hur de faktiskt agerar eller om deras sanna roll i skapandet av normalitet. Det vi kan få kunskap om begränsar sig till hur respondenterna själva upplever sin roll, sina handlingar, känslor och tankar i relation till normalitet. Dock är vi beroende av att kunna lita till att våra respondenter verkligen säger det de menar, samt att vi själva gör riktiga tolkningar. Då vi inte har möjlighet att erhålla ett mått på reliabiliteten, måste vi alltså lita till vår egen förmåga som intervjuare¹⁴. Några faktorer talar ändå för att reliabiliteten är relativt hög: Våra intervjuer har haft en viss struktur, och vi har kunnat dra nytta av det faktum att vi har varit två under intervjuerna. Dessutom har vi fått ett resultat som delvis går emot vad vi förväntade oss.

2.7 Etiska frågor

Vi har valt att låta våra respondenter få vara anonyma, då det rör sig om ett ämne som på många sätt kan uppfattas som känsligt. Av samma skäl har vi valt att i vissa fall ändra eller utelämna detaljer som skulle kunna möjliggöra identifiering av respondenterna, klienter, släkt, grannar et cetera. I andra fall har vi nöjt oss med att använda informationen som grund för sammanfattningar och vår allmänna förståelse. Vi har även valt att genomgående benämna alla respondenter som "han" för att försvåra identifiering, även inom de aktuella arbetsplatserna.

Vi har givetvis innan intervjuerna informerat respondenterna om undersökningens syfte samt graden av anonymitet och fått deras godkännande. De har också haft möjlighet att avbryta intervjun när som helst.

Vi är medvetna om att våra tolkningar av respondenternas utsagor riskerar att upplevas som kränkande. Både ämnesområdet och den teori vi använder vid tolkningen är laddade i sig och teorin kommer från ett kunskapsområde utanför socialt arbete. Att tala om avvikelser kan i sig anses vara tabu inom det sociala arbetet. Dessutom ligger tankarna man delar med sig av ofta på det privata planet och har kanske inte alltid formulerats tidigare. Vi har, på grund av det laddade ämnet, valt att inte låta våra respondenter ha något inflytande över tolkningarna. Detta på grund av att rädslan för att uttrycka sig inkorrekt och oprofessionellt skulle kunna göra att resultaten blir alldeles för tillrättalagda. Vi tror därför att det slutliga resultatet kommer närmare sanningen tack vare att vi tar oss rätten att ensidigt tolka materialet. Vi hoppas dock att vi har lyckats lyfta fram att de tolkningar vi gör, inte gör anspråk på att utgöra sanna bilder av enskilda uttalanden, deras bakgrund eller innebörd. Istället ska våra tolkningar läsas som ett försök att nå en förståelse som kan skapa mening för en större helhet.

Att vi har valt att vara två intervjuare i samtalet med enskilda respondenter kan diskuteras även ur ett etiskt perspektiv. Att hamna i numerärt underläge kan upplevas som obehagligt. Samtidigt menar vi att intervjusituationen i och med detta blir mindre intim och mindre lik det terapeutiska samtalet. Med tanke på att man kan komma att reagera negativt på våra tolkningar anser vi det vara en fördel att respondenten skyddas mot att bli alltför privat.

De bandade intervjuerna förvaras inlåsta och saknar påskrifter eller annan information som kan koppla dem till denna undersökning. De nedskrivna intervjuerna förvaras i digital form och lösenordsskyddat. Redan vid transkriberingen har vi uteslutit känsliga uppgifter och uppgifter som skulle kunna möjliggöra identifiering av respondenter.

¹⁴ Patel & Davidson, 1994:87

Kunskapsproduktionen påverkar samhällsutvecklingen, på samma sätt som den som är verksam inom det sociala arbetet kan vara delaktig i att upprätthålla eller förändra ett samhällssystem. Vilken roll kan vår undersökning komma att spela i ett större sammanhang? Vår målsättning har varit att lyfta fram de gränsdragningar som redan görs, av individer och av samhälle, och göra dem talbara. De resultat vi för fram, och de tolkningar vi gör, kan påverka hur andra kommer att uppfatta normalitet, vad som sker i det sociala arbetet och de professionellas roll i detta. Vi är förvissade om att detta kommer att innebära att man grundar sin uppfattning på en mer fullständig förståelse och därmed kommer att ha ett bättre underlag för sina funderingar, handlingar och beslut. Samtidigt kan vi inte fullständigt utesluta att vi själva missförstått eller varit blinda för viktiga delar av det vi undersöker.

3 Teorier

Vi har, i våra val av teorier, gjort en ansats att placera in socionomprofessionen i ett större sammanhang. Vår upplevelse är att diskursen angående det sociala arbetet alltför ofta reduceras till att enbart innefatta relationen mellan socionom och klient. Vi har i vår undersökning därför försökt att även se till hur samhället och kulturen vi lever i påverkar hur man som socionom handlar i, och upplever, sin vardag. För att möjliggöra denna ansats har vi använt oss av teorier som vid en första anblick kan verka okonventionella och svårapplicerade. Dock har de, i vårt arbete med denna uppsats, visat sig vara ytterst användbara för att belysa vårt undersökningsområde. Vi tycker oss därför kunna se att se att forskningen om det sociala arbetet skulle ha mycket att vinna på att närma sig de sociologiska och kulturteoretiska forskningsfälten.

Det kan tyckas okonventionellt att vi huvudsakligen använder oss en teori som utvecklats för att förstå primitiva religioner, för att på ett liknande sätt försöka förstå det sociala arbetet i en modern sekulariserad stat. Vi menar att det är just eftersom staten har kommit att ersätta religionen, som upprätthållare av ordning och moral, som det är rimligt att anta att teorin kan ge nya insikter och en fördjupad förståelse. Det sociala arbete som idag bedrivs av stat och kommun har sina rötter i kyrkans arbete¹⁵. När ordningen störs idag hanteras det inte genom att prästen tar sin församling i upptuktelse, utan genom exempelvis samtal, behandlingar, internering eller omhändertagande av barn – inom det sociala arbetet.

3.1 Teoretisk referensram

Centrala teorier och begrepp för våra tolkningar av omvärlden är:

Emile Durkheim och det sociologiska perspektivet

Durkheim betraktade samhället som ett moraliskt socialt system, där människorna i en grupp utvecklar en gemensam syn på hur medlemmarna ska bete sig mot varandra. Han menade också att människornas egoistiska begär tenderar att växa oavbrutet om de inte hålls tillbaka av den allmänna moralen. Durkheim tyckte sig se att individualiseringen i det moderna samhället hotade att ge upphov till en normupplösning (*anomi*), när de inte längre hölls tillbaka av den allmänna moral religionen utgjort. Det som Durkheim såg som det som tagit över religionens roll, i dagens sekulariserade samhälle, var yrkesgruppen eller korporationen.¹⁶

Vi har samma utgångspunkt som Durkheim och vårt forskningsområde angränsar till Durkheims. Vi ser att professionella, inom det sociala arbetet, tar vid när den allmänna moralen vacklar.

Det socialpsykologiska perspektivet

Socialpsykologin behandlar förhållandet mellan samhället och människors beteende och hur de påverkar varandra. För att förstå samspelet mellan individen och dess sociala omgivning är det nödvändigt att förstå hur den sociala interaktionen mellan människor ser ut, hur människor kommunicerar, hur roller lärs in och utövas och hur normer och värderingar påverkar beteendet. Dessa processer måste också studeras i relation till den rådande kulturen och olika samhällsförhållanden.¹⁷

¹⁵ Qvarsell, 1993. Jfr även Durkheims resonemang i ämnet.

¹⁶ Miegel & Johansson, 2002:50ff

¹⁷ Angelöw & Jonsson, 2000:9

Vi tror inte att det hade varit möjligt att få en djupare förståelse för hur våra respondenters tankar, beteenden och attityder utvecklats under den tid de jobbat inom det sociala arbetet utan att beakta hur deras omgivning, och relationen till den, ser ut.

Det kultursociologiska perspektivet

Kultursociologi är en tvärvetenskaplig inriktning som studerar förhållandet mellan kultur och samhälle. Det är ett begrepp som rymmer många olika teorier, från flera olika forskningsområden, och som syftar till att sammanlänka humaniora och samhällsvetenskap¹⁸. Här knyts analysen av människors tankar och livsformer till de samhälleliga strukturerna¹⁹.

För att få en större förståelse för våra respondenters upplevelser, anser vi också att det krävs att vi ser till hur den kultur de tillhör, i det här fallet socionomkulturen, relaterar till majoritetskulturen och det omgivande samhället. För vår analys har vi här använt oss av den brittiska kulturanthropologen Mary Douglas teori om *tabu* och *orenande*.

Det poststrukturalistiska perspektivet

Poststrukturalismen bygger till stor del på språkvetenskapliga idéer, som förts in i samhälls- och kulturvetenskaperna. Företrädare för detta perspektiv anser att man kan betrakta det sociala och kulturella livet på ungefär samma sätt som litterära texter. Poststrukturalisterna lägger fokus på de språkliga kontexterna.²⁰

Vi har här valt att använda oss av den franske litteraturvetaren och sociologen Roland Barthes idéer kring *myt*- och *mytologi*begreppen samt Michel Foucaults resonemang om *makt*.

3.2 Mary Douglas om renhet

Mary Douglas betraktas av många som en av Emile Durkheims sentida efterföljare. Liksom Durkheim intresserar hon sig för sånt som har med det mänskliga livets kollektiva former att göra, för den roll som olika slags ritualer och symboler har och för reproduktionen av de sociala relationerna och moralen i ett samhälle. Douglas hämtar även inspiration från den franska *strukturalismen*, i det att hon ser verkligheten som symboliskt organiserad. Hon menar dock att det inte finns en enda *sann* mening eller innebörd av en symbol, utan säger att den kan ha flera olika innebörder. Enligt Douglas är olika former av ritualer och symboler av avgörande betydelse för produktionen och reproduktionen av de sociala relationerna.²¹

I Mary Douglas kulturanalys är smuts, föroreningar och avvikelser viktiga faktorer. Hon menar att man kan lära sig mycket om ett samhälle och dess moral genom att studera dessa. Enligt Douglas kan man, genom att ta reda på vad som klassas som smutsigt respektive rent i ett samhälle, få kunskaper om de primära klassificeringssystem som ligger till grund för hur det sociala livet i ett samhälle är organiserat.²²

Douglas ser smuts som något relativt. Smutsigheten beror inte på föremålet i sig utan på var det befinner sig. Ett par skor kan till exempel betraktas som rena om de står i

¹⁸ Miegel & Johansson, 2002:11

¹⁹ http://www.ne.se/jsp/search/search.jsp?h_search_mode=simple&h_advanced_search=false&t_word=kultursociologi

²⁰ Miegel & Johansson, 2002:183f

²¹ Miegel & Johansson, 2002:129

²² Miegel & Johansson, 2002:130

skohyllan, men om de däremot skulle stå på matbordet ses de som någonting smutsigt. Smuts i denna bemärkelse är därför allt sådant som inte godtas i ordnade system av något slag. Det är en beteckning för allt i en kultur som inte passar in, sådan som betraktas som felaktigt, avvikande eller underligt.²³

Ett föremål eller en företeelse som förvillar eller säger emot våra invanda klassificeringar möter ofta en fördömande reaktion. När något klassas som en avvikelse blir det också tydligare vilken uppsättning normer som råder i en kultur.²⁴

Kulturen, i betydelsen de allmänna värderingarna i en viss kontext, förmedlar individers upplevelser och erfarenheter. Den tillhandahåller ett kategorisystem där föreställningar och värderingar kan passas in. Kulturen äger en auktoritet genom att varje enskild individ drivs till att instämma till följd av andras instämmanden. Dock gör dess offentliga karaktär att kategorisystemen tenderar att bli rigidare, och ger till följd därav också upphov till anomalier. För att inte förlora sin trovärdighet skapar kulturerna även olika regler för hanteringen av mångtydiga eller avvikande händelser.²⁵

Enligt Douglas tycker sig omgivningen behöva vidta alla försiktighetsåtgärder mot fara om en person uppfattas som avvikare i samhällssystemet. I synnerhet gäller detta personer som formellt är klassade som onormala, så som mentalpatienter, kriminella et cetera. I allmänhet tenderar omgivningen att ha en mer tillåtande syn på dem som har ett identiskt beteende men som inte har diagnostiserats.²⁶

Douglas menar att det ligger en fara i gränsövergångar mellan kategorier i ett system och mellan olika system.

*"Fara ligger i övergångstillstånd, helt enkelt därför att övergången utgör vare sig det föregående eller det efterföljande tillståndet utan är odefinierbar. Den person som måste passera från det ena till det andra befinner sig själv i fara och alstrar fara för andra."*²⁷

Det oordnade symboliserar såväl fara som kraft. Oordning förstör visserligen all mönsterbildning, men det ger även råmaterial till ny mönsterbildning. Oordning har obegränsad potential för ny mönsterbildning. På grund av dess utvecklingsmöjligheter fördömer vi den inte enbart. Av denna anledning tillskrivs ofta människor som befinner sig i gränsområden oanade krafter.²⁸

Mary Douglas menar att vissa grupper har utrustats med ett skydd mot de faror som avvikelser och övergångstillstånd innebär. Där samhällssystemet uttryckligen accepterar maktställningar, har individer på sådana positioner försetts med särskilda andliga krafter.²⁹

Enligt Douglas kan både kroppen och psyket ses som system. Att kroppsöppningar och sexualitet ses som tabu i många kulturer kan förklaras med att dessa saker tillhör de yttre gränserna för systemet. Därmed ligger de farligt nära att "hamna utanför" och klassificeras som en anomali. Douglas hävdar att det är just det orena beteendet man

²³ Ibid

²⁴ Douglas, 1966/2004

²⁵ Douglas, 1966/2004:60ff

²⁶ Douglas, 1966/2004:140

²⁷ Douglas, 1966/2004:138

²⁸ Douglas, 1966/2004:135

²⁹ Douglas, 1966/2004:142

oftast koncentrerar sig på för att det är lättare att hantera eller rätta till än eventuella inneboende moraliska brister. Att man kan rätta till, och på så sätt rena, det avvikande beteendet genom tillrättavisning eller bestraffning gör att orenheten blir mindre farlig. Enligt Douglas är det denna funktion som gör att de flesta människor kan handla moraliskt fel upprepade gånger utan att hamna utanför den sociala gemenskapen.³⁰

3.3 Michel Foucault om *makt*

I sin studie om Vansinnets historia från 1969 vill Foucault visa att galenskap och förnuft inte är objektiva kategorier, utan ett resultat av historiska och sociala processer. Han redogör för utvecklingen i synen på ”de galna” under den klassiska epoken, från 1600-talets mitt fram 1800-talet. Foucault beskriver hur man gick från att ha satt ”de galna” på anstalt, tillsammans med kriminella och andra avvikare, till att under 1800-talet börja betrakta sinnessjukdom som något som kan göras till föremål för vård.

Sammanfattningsvis ser inte Foucault den ökade kunskapen som en gradvis utveckling, där processen lett till en bättre och mer humanitär behandling av de sjuka. Han ser istället ett antal brott mellan olika tidsperioder, där de förnuftigas möjligheter att utöva sin makt över de vansinniga blivit bättre och bättre. För Foucault hänger förnuftet på så sätt nära samman med dominans, då det kräver att dess motsats kuvas och spärras in.³¹

I ett exempel från ett mentalsjukhus på 1800-talet beskriver Foucault hur en ung man fås till underkastelse. När han anlände till sjukhuset är han kedjad, och har rykte om sig att få svåra anfall. De första hans övervakare gör är att låta mannen äta middag med dem, och det hela fungerar mycket bra. Mannen håller sig lugn under middagen och förs sedan till sitt rum, där intendenten håller ett förmaningstal: Så länge han inte bryter mot reglerna kommer intendenten inte att använda sig av de tvångsmedel han disponerar. Genom att med jämna mellanrum påminna mannen om dessa hot och löften fortlöper vistelsen på sjukhuset väl, och mannen skrivs ut fyra månader senare. Foucault visar här hur varje manifestation av vansinnet knyts till hot om bestraffning. Detta gör att patienten själv åläggs ansvaret för sitt vansinne, och därmed också ett visst mått av skuld. Genom att få patienten att själv erkänna sitt omoraliska beteende, får man honom också att på egen hand undertrycka dessa beteenden.³²

Foucault beskriver det moderna samhället som disciplinärt och menar att övervakning som maktutövning är ett utmärkande drag. I det som brukar kallas *maktens genealogi* står kunskapens förhållande till makt, och till hur den kan användas för att frambringa nya strategier för maktutövande, i centrum. Ett tydligt exempel på detta är hur Foucault beskriver *panoptikonet*, ett torn placerat i mitten av en fängelsegård. Från detta torn kan vakterna se in i alla celler, men fångarna kan inte se in i tornet. På detta sätt kommer fångarna att övervaka sig själva, och avstå från vissa saker, då de aldrig kan veta om tornet är bemannat eller inte. Foucault anser att man även kan se det moderna samhället som ett panoptikon, där medborgarna ständigt kontrollerar och övervakar sig själva och varandra.³³

³⁰ Douglas, 1966/2004:195

³¹ Miegel & Johansson, 2002:210

³² Foucault, 1992:262f

³³ Miegel & Johansson, 2002: 211

3.4 Roland Barthes om *myt som ideologi*

Barthes teorier om myter kopplar ihop textmässiga strukturer med sociala strukturer³⁴. I Barthes begreppsvärld är en myt ett uttalande som syftar till att framställa den rådande maktstrukturen och samhällsordningen som självklar och fri från motsättningar, vilket legitimerar den styrande klassens intressen³⁵. Myten talar om hur saker och ting "är", och ger dem en tydlighet, inte som ett resultat av en förklaring utan som ett konstaterande³⁶. Ett exempel på en myt är ett uttalande som: "I Sverige behöver ingen svälta". En annan myt, om än i ett mer symboliskt sammanhang, är det faktum att det oftast är kvinnor som figurerar i reklam för rengöringsmedel, vilket befäster att det är kvinnor som står för städningen i hemmen.

Enligt Barthes är alla teckensystem att betrakta som värdesystem, som inte kan ses som varken sanna eller falska. De som konsumerar myterna ser dock på dem som om de vore faktasystem. Mytens uppgift är inte att dölja och göra osynligt, utan snarare att förvränga. Den är alltså en form av uttalande som definieras genom sina *intentioner* snarare än av sin renodlat språkliga betydelse.³⁷

³⁴ Fiske, 1998:214

³⁵ Miegel & Johansson, 2002:194ff

³⁶ Barthes, 1970:205ff

³⁷ Miegel och Johansson, 2002:194ff

4. Resultat & analys

4.1 Det första mötet

4.1.1 Funktionshinder

De tre kuratorerna på habiliteringen hade alla sitt första möte med funktionshindrade innan de var utbildade socionomer. En av dem mötte funktionshindrade redan under sin uppväxt och de två andra mötte dem först i en professionell situation, dock inte som socionomer. Det finns en tydlig skillnad dem emellan, vad det gäller upplevelsen av att möta funktionshindrade i arbetet. De som inte under sin uppväxt träffat människor med funktionshinder beskriver det första mötet som mer omtumlande och chockartat än den med tidigare erfarenhet.

Kuratorn med tidigare erfarenhet av funktionshindrade beskriver det första, professionella mötet med funktionshindrade som något mer naturligt. Det fanns visserligen andra svårigheter i mötet med den aktuella klientgruppen, men här verkade reaktionen snarare luta åt att känna empati för och tycka synd om klienterna.

Inte bara den tidigare privata erfarenheten spelade in i hur man reagerade på mötet med funktionshindrade klienter. En annan viktig faktor för hur man hanterade situationen var hur mycket information om klienterna man fått innan. Att till exempel dela ut mediciner utan att veta vad de var bra för, och att inte veta vad de olika handikappen berodde på eller innebar, upplevdes som förvirrande. Om man fått information och möjlighet att diskutera och reflektera över sina upplevelser med kollegor eller andra blev reaktionerna lättare att hantera. En av respondenterna uttrycker att det var för att kunna förstå det han varit med om i det första arbetet med funktionshindrade som han fortsatte att utbilda sig och arbeta med klientgruppen.

En av kuratorerna beskriver sin första erfarenhet som chockartad:

*”Här är jag, jag har varit i Göteborg en vecka nu och jag vill ha ett jobb.’
’Ja, varsågod’, sa de. Jag hade aldrig sett någon förståndshandikappad,
utvecklingsstörd person i hela mitt liv. Jag skulle säga att jag var arton,
nitton? Så jag bytte om där och det första var att jag skulle ... ’Byt blöja på
den där,’ sa hon. /.../ Det var mer information om vad jag skulle akta mig
för så att jag inte skulle få en smäll. Så utifrån frågan, var jag förberedd
eller inte i det mötet, så var det ju ingenting. Jag visste ju ingenting om det,
utan det handlade ju om att få jobb.”*

En återkommande uppfattning hos våra respondenter var att klienterna ofta behandlades respektlöst, både av kollegor och av samhället i övrigt. De funktionshindrade behandlades ibland på ett sätt som våra respondenter uppfattade som ovärdigt, vilket även det bidrog till den chockartade första upplevelsen. Dock ska det sägas att detta är många år sedan och de upplever att situationen har förbättrats avsevärt sedan dess.

*”De skulle få bananer till mellanmål eller vad det var. Och då, det var
alltså gravt handikappade, de kunde inte gå en del – en del kunde – men det
här var väl några utav dem som, satt i nån rullstol, eller vad det var ... men
alltså, men man visade bananen så här så att de, framför ansiktet (visar),
fick lukta, och de ville ju gärna ha det här. Så lekte man såhär att ’Ta den,
om du kan!’ ungefär. Det tyckte jag var väldigt hemskt, på den tiden. Men*

annars så var det ju andra exempel också. Ungefär som att 'såhär kan man behandla den här sortens människor'."

4.1.2 Missbruk

Även de som arbetar som missbrukshandläggare inom socialtjänsten hade arbetat med sin klientgrupp, eller andra avvikande grupper, innan de utbildade sig till socionomer. Ingen av dem minns det första professionella mötet med missbrukare som speciellt chockerande, oavsett om det ägde rum före eller efter utbildningen till socionom. En som inte tidigare arbetat just med missbrukare påpekar att han hade erfarenhet av människor som *"betedde sig annorlunda än de flesta"*. En av socialsekreterarna berättar att han, på sitt första jobb, slogs av hur *"vanliga"* klienterna var. Det avvikande hos klienterna upplevdes inte som en central faktor vid det första mötet, utan svårigheten låg snarare i hur man själv skulle uppfattas och klara av sin yrkesroll och om man hade tillräckliga kunskaper. Den tydligaste gemensamma nämnaren var att man inte tyckte att man hade något att särskilt säga om det första mötet.

4.1.3 Det första mötet – analys och reflektion

Den genomgående upplevelsen hos kuratorerna var att mötet med funktionshindrade var chockartat och obehagligt. Upplevelsen mildrades hos den som hade mött funktionshinder tidigare, under sin uppväxt. Att alla ändå kunde berätta levande historier om starka upplevelser från det första mötet är förståeligt. Det avvikande har alltid ansetts vara kopplat till fara³⁸. Mötet med det innebär därför rimligen att man intar försvarsposition. För den som hade kommit i kontakt med fenomenet tidigare, innan han i så stor utsträckning hade fått lära sig att reagera på funktionshinder som en avvikelse, hade en tillvänjning skett som gjorde det möjligt att betrakta fenomenet som mer normalt.

Till skillnad från personalen på habiliteringen var det ingen av socialsekreterarna som kunde minnas någon särskild reaktion på eller farhåga inför att arbeta med sin klientgrupp för första gången. Ett sätt att förstå detta är att socialsekreterarna besitter en helt annan formell makt, som kan ge dem en trygghet i att de har vissa redskap att ta till om det avvikande kommer för nära. De har också en säkerhet i förvisningen om att klientgruppen bryter mot samhällets uttalade normer. Detta faktum är också något som både socialsekreterarna och klienterna är väl införstådda med.

Personer med funktionshinder däremot måste accepteras trots att de är avvikare. De kan få hjälp att smälta in men kommer ändå alltid att avvika från normen. Då de funktionshindrade befinner sig i ett gränstillstånd framkallar de fara för andra. De är laddade med en kraft som hotar att dra med den som möter dem³⁹. De tydliga berättelserna om det första mötet med funktionshindrade skulle kunna ses som ett sätt att, genom att sätta ord på det odefinierade, skaffa sig makt över det. Att på så sätt tydliggöra ett tillstånd är ett medel för att behärska det och för att minska faran⁴⁰. Genom den information, som kuratorerna betonar är så viktig för att hantera mötet med klienterna, får man även hjälp att definiera och göra tydligt det som befinner sig i ett gränsland. Då det avvikande inte har någon plats i vårt sätt att kategorisera världen kan man göra det hanterbart genom att skapa en plats för det.

³⁸ Douglas, 1966/2004

³⁹ Douglas, 1966/2004:138

⁴⁰ Ibid

Det respektlösa bemötandet av funktionshindrade som kuratorerna berättar om kan väcka starka reaktioner av flera skäl. En anledning skulle kunna vara att man blir brutalt påmind om det avvikande i en situation där man ännu inte skaffat sig strategier för att hantera det. Respektlöshet, i den professionella situationen, innebär i sig ett normbrott och signalerar dessutom att situationen är utom kontroll. Båda delarna kan tolkas som att fara hotar.

4.2 Egen upplevelse av förändring

4.2.1 Funktionshinder

Kuratorerna upplever att de hela tiden har försökt bemöta sina klienter på ett respektfullt och ödmjukt sätt och de känner inte att detta har förändrats i någon större grad. Däremot tycker de att deras egen *upplevelse* av mötet har förändrats, det obehag de kunde känna i början är borta: *"Jag tror jag är tryggare. Jag tror inte att jag är rädd..."*

Respondenterna är alla eniga om att just kunskap och erfarenhet är den viktigaste källan till förståelse och acceptans. De tycker sig ha fått en ökad förståelse för att varje individ är unik och har egna resurser och känner att de därmed har fått en mer ödmjuk inställning till klienterna. Även den ökade yrkeserfarenheten har det gjort att de känner sig säkrare i sitt arbete.

Den upplevda ökade ödmjukheten har varit ett genomgående tema i våra intervjuer med kuratorerna. Genom att ha fått erfarenhet av komplexa situationer, känner de att de börjat se på sig själva och klienterna på ett annat sätt:

"Från början tyckte man att man kunde en del, men ju mer man fördjupar sig ju mer komplext blir det. Vi kan ju hamna i en situation med en diagnos vi aldrig hört talas om, nånsin. Då blir det ju en ödmjukhet utifrån vidden av de olika situationer man kan hamna i, kopplat till förväntningarna på dig själv som behandlare..."

Gemensamt för kuratorerna är att de känner att de fått en fördjupad förståelse för att alla klienter är individer. Att dagligen möta människor med olika former av funktionshinder har gjort att de inte längre säger sig reflektera särskilt mycket över det "onormala" i att ha ett handikapp. Istället för att tänka på klienten som funktionshindrad tänker de på klienten som en *person* med ett funktionshinder: *"Nu har jag jobbat så länge i den här världen, så det är ju naturligt att träffa en utav de här personerna, det är liksom inget konstigt. Det är som vilken människa som helst."*

I en diskussion om huruvida de hade fått en ökad förståelse även för avvikelser som inte är relaterade till funktionshinder, fick vi lite olika svar. Generellt sett anser kuratorerna att de har fått en starkare upplevelse av att det alltid ligger något bakom – att det alltid finns en orsak till varför saker och ting är som de är. Kuratorerna är dock osäkra på om det har med deras utbildning att göra. De menar istället att livserfarenheten väger minst lika tungt, eller tyngre. De tror inte heller att de har en *högre tolerans* än gemene man. Däremot tror de att de har en större *förståelse*, på grund av att de har en större kunskap på en del plan.

4.2.2 Missbruk

En konkret förändring som socialsekreterarna kan se är en förbättrad intervjuteknik. De upplever att de har blivit bättre på att ställa raka och tydliga frågor. Även känslan för när det är läge att ställa vissa frågor, och för hur man kan påverka klienterna i en positiv riktning, har förbättrats. De säger också att de känner sig tryggare och vågar ställa

frågor om känsligare ämnen, även om klienten blir upprörd. Den utvecklade förmågan att kunna ta det lugnt, trots att klienten är arg eller ledsen, tycker alla är en tydlig förändring.

Socialsekreterarna känner att de är tryggare i sig själva och att de inte heller är rädda för sina egna reaktioner. En av dem berättar att han, vid ett par tillfällen, till och med har slagit näven i bordet när klienter har gått över gränsen. Han säger själv att det, trots att det inte är rätt enligt ”regelboken”, haft väldigt goda resultat.

Respondenterna säger att de fått ökad förståelse för vilka taskiga förutsättningar klienterna har haft, men också att de har fått en större tilltro till deras förmågor. De berättar om en ökad insikt, att klienterna oftast klarar av mer än man tror. Det handlar inte längre om att tycka synd om och att göra saker åt klienterna, utan mer om att stötta dem i deras egna förmågor.

Även om socialsekreterarna tror att det mestadels är erfarenheten och alla de klienter som de har mött som har bidragit till deras personliga utveckling, tror de ändå att socionomutbildningen och olika vidareutbildningar har haft en stor inverkan. De menar att dessa kunskaper gjort det lättare att reflektera och systematisera i det dagliga arbetet.

4.2.3 Egen upplevelse av förändring – analys och reflektion

Douglas anser, som vi tidigare nämnt, att övergångstillstånd och svårkategoriserade företeelser ger upphov till hot om fara⁴¹. När den struktur man befinner sig i och den egna funktionen i strukturen blir tydlig minskar upplevelsen av att befinna sig i ett gränsland och därmed också i fara.

Ju längre tid man arbetar med sin klientgrupp, ju mer kunskap och erfarenhet tillägnar man sig. Man får en klarare bild såväl av sin egen roll och de redskap man har tillgång till, som av klienterna, som då kan kategoriseras bättre. Allt sammantaget leder detta till att gränsen mot det avvikande uppfattas som mer distinkt. Detta innebär större trygghet⁴². Skillnaden är särskilt stor för kuratorerna, som ingår i en struktur som inte framträder tydligt från början⁴³.

Talet om ödmjukhet kan ses som ett tecken på den ökade tryggheten. Som ett resultat av att man är tryggare klarar man också av att vara mer flexibel (till och med till den grad att man ibland kan bryta mot oskrivna regler för professionalitet) och att hantera svårare situationer.

Vi tror också att det är tryggheten som gör att man vågar gå så nära det avvikande att man kan se allt det unika, komplexa och individuella. Detta innebär i sig ett kategoriseringsarbete, liksom sökandet efter orsaker till avvikelser. När det smutsiga har avskiljts ser man resurserna och förmågorna tydligare. Den kunskap som då blir resultatet bidrar i sin tur till ännu större känsla av trygghet.

4.3 Förhållningssätt nu

4.3.1 Funktionshinder

De möten som i början kunde upplevas som omtumlande eller kaotiska verkar man nu ha mycket lättare att hantera. Kuratorerna uttrycker att utbildningen till socionom och

⁴¹ Douglas, 1966/2004:139

⁴² Douglas, 1966/2004

⁴³ se vidare i 4.3.3

kanske framför allt arbetslivserfarenheten har gett dem en större trygghet och en ökad förståelse för personer med funktionshinder. Att befinna sig på en arbetsplats med en tydlig yrkesroll, kollegor och gemensamma normer gör att de känner sig säkrare i situationen. I och med att mötet med klienten äger rum i den kontext det gör har upplevelsen av det normaliserats:

”Åtta timmar befinner jag mig ju i någon form av normalitetstillvaro utifrån att jag är på en arbetsplats, på den arbetsplatsen så ser jag de här sakerna. Sen förflyttar jag mig till någonting som kallas för ’efter arbetstid’ och sen om jag då reflekterar över vad jag ser ...”

Kuratorerna upplever också att de nu vet vad som förväntas av dem och vad de kan förvänta sig i mötet med klienterna. Att rollerna och uppgifterna är givna gör att funktionshinder i detta sammanhang ses som det normala. Detta gör att man inte reflekterar så mycket över avvikelserna och istället fokuserar på att anpassa redskapen till uppgiften.

”Det är som att träffa vem som helst. Det är liksom inget annorlunda. Det är klart man behandlar ju, man får ju tänka annorlunda, naturligtvis, men det är liksom automatiskt på nåt sätt, i och med att man jobbat så länge. Annars är det som att träffa vilken människa som helst.”

Trots en uttalad uppfattning om funktionshinder som något normalt i arbetssammanhang ifrågasätter en av kuratorerna den strävan som finns inom handikapprörelsen att normalisera eller ”upphäva” funktionshinder som kategori: *”Vad är alla vi andra, då, som kan kliva över trösklar, som kan ta oss upp på trottoarer /.../ om man tittar på normalbefolkningen då? som kan lyfta på fötterna, så – den stora massan kan ju göra det!”*

Våra respondenter beskriver att det ibland kan vara svårt att kategorisera och bemöta vissa personer med lätt utvecklingsstörning. Det går inte alltid att säga vilka förmågor de har tillgång till. En av våra respondenter beskriver det så här:

”Alltså, man kan vara jättevuxen och trendig och du vet ... på alla sätt och vis, och sen är man så liten och vill ha krita och bara röd krita, eller ... Jag tycker att det är svårt. Det är jättesvårt. För det är så här att alla människor med intellektuellt funktionshinder – man får ju lära känna den människan, för ibland, som många föräldrar säger, så glimmar det ju till. Då är man ju precis som vanlig då. Under långa perioder. Att man fungerar rätt så bra och sen kan man ju falla ner och, man kan inte klockan, man vet inte vilken dag ... vet inte var man bor ...”

Våra respondenter upplever sig ha en viss beredskap för att hantera även annan problematik, exempelvis missbruk eller psykisk sjukdom, hos klienter eller deras familjer. Det finns med som ett naturligt inslag i deras världsbild, som socionomer, att också annan problematik kan dyka upp. Dock kan de ibland uppleva en viss osäkerhet inför det nya som måste tas med i bilden när de inte känner igen ”det vanliga avvikandet” från de klienter de brukar möta. Identifieringen av den avvikande problematiken väcker ingen rädsla och känns inte så svårt, men först kan man bli lite ställd. Det svåra är att veta hur man ska hantera problematiken, när man känner att de egna kunskaperna inte räcker till. Dock verkar våra respondenter känna en viss trygghet i att det går att inhämta mer information, exempelvis genom nätverksarbete.

4.3.2 Missbruk

Socialsekreterarna upplever att människor i deras omgivning ofta är nyfikna men lite skeptiska till deras yrkesval. ”Gud vad jobbigt!” och ”Hur står du ut?” är vanliga reaktioner när de berättar vad de arbetar med. Missbruk verkar också vara något som många har en åsikt om, och de får därför även många frågor och kommentarer från omgivningen.

Även socialsekreterarna själva upplever att det krävs en ”*speciell sorts människa*” för att arbeta som socionom. Alla tre berättar att de är mycket fascinerade av människoöden och att de alltid haft nåt slags socialt patos. De uttrycker en samfällid fascination för klienternas livsberättelser, som de upplever som både intressanta och tragiska.

”Sen är det ju så att jag tycker att det är roligt, jag vet inte varför, det kanske är knäppt ... Nämen, jag tror att det här jobbet fyller behov hos oss själva, det får vi inte sticka under stol med. Var och en med sin historia, uppväxt och bakgrund kan säkert hitta nåt spår av orsak till att man väljer det här jobbet. Det är ingen tillfällighet. Man måste vara lite knäpp. Psykologer är ännu lite knäppare, psykiatriker ska helst vara väldigt knäppa.”

En effekt av arbetet med missbrukare tycks vara att man utvecklat en förmåga att skilja på sak och person. Alla socialsekreterarna lägger stor vikt vid det som faktiskt fungerar hos klienterna. Ett återkommande tema är också att alla har rätt till samma hjälp, oavsett vem man är eller vad man har gjort.

Alla respondenterna säger sig ha utvecklat en stor tilltro till klienternas egna förmågor. De menar att klienterna oftast kan klara av saker på egen hand, om än med lite stöttning.

Gemensamt för socialsekreterarna är att de alla tre nu tycker sig se ännu tydligare orsakssamband mellan bakgrund och vilka som blir missbrukare, även om de kan se att det finns vissa undantag. De säger sig också kunna se att de som blir drogfria ofta är de som haft hyfsade hemförhållanden under uppväxten. Men vad som gör en missbrukare till missbrukare går inte alltid att säga. Vad som gör att ett missbruk kan avbrytas är ännu mer osäkert. Trots att man kan se vissa samband är alltså saker man inte kan se eller förstå av stor betydelse för hur klientarbetet utvecklas.

”Det är ju väldigt svårt att säga exakt, som i nån naturvetenskap att ’A ger B’ och så, utan människor kan plötsligt lägga av med droger fast folk har slitit häcken av sig med dem i många år, så bara nån dag får de för sig att ’nu var det inte skoj längre’. /.../ Men sen ska man akta sig för att vara säker. /.../ Människor är obegripliga, så. Det kan hända. Ja, man har sett sånt också. Det har sett väldigt bra ut men det har inte blivit det ändå.”

Alla tre berättar att de har alla sorters klienter: Allt från uteliggare till miljonärer. Socialsekreterarna säger att mötet med klienten kan se lite olika ut beroende på klientens klasstillhörighet. De klienter som har en mer ordnad tillvaro har oftast också ett större socialt nätverk. Följaktligen blir det då också mer fokus på nätverket i intervjun. Våra respondenter säger också att de *känner* mer för de utslagna missbrukarna som kanske är hemlösa än vad de gör för de med ordnad ekonomi och socialt nätverk.

Socialsekreterarna upplever inte att de blir chockade om en klient kommer och är påverkad. Erfarenheten har även gjort att de är bra på att se på klienter hur påverkade de är, och de kan ibland även se vilken drog det rör sig om. De säger att de inte upplever det som så konstigt, men att de i sådana fall antingen får anpassa frågorna eller avbryta intervjun om det inte funkar. Klienterna brukar dock oftast inte dyka upp om de är onyktra, utan ringer då hellre och säger att de är sjuka. Socialsekreterarna upplever också att det oftast går lugnt till på socialkontoret. Även om påtända eller psykiskt sjuka klienter skulle dyka upp och stöka och bråka känner de att de sitter relativt säkert, med låsta dörrar osv.

Alla tre berättar att de kan bli irriterade vid vissa tillfällen, när klienterna inte dyker upp osv. Att de blir frustrerade över situationen händer ibland, men de säger att de har stort stöd i sina kollegor och handledning vid sådana tillfällen. De säger även att de inte är rädda för att säga ifrån till klienten om de tycker att situationen känns jobbig.

Alla socialsekreterarna säger att det finns grupper av klienter som de har svårare eller lättare för. De tror att detta mest beror på personkemi. En tycker att de stökiga klienterna är lättare att hantera. Han säger att: *"... jag är tillräckligt dum för att inte förstå när jag ska va rädd."* Han berättar också att han, i alla fall i början, tyckte att det var svårt med de tystare klienterna. Numera säger han sig inte ha några större problem med att hantera den gruppen heller, även om han fortfarande föredrar de utagerande. En annan upplever att de *"hysteroida kvinnorna"* är svårast att hantera. Han tycker dock inte att det är lika svårt med utagerande män. Den tredje tycker att det är svårast med klienter som har en psykiatrisk problematik utöver missbruket. Han tror att detta beror på att han inte har så stora kunskaper om problematiken och att samarbetet med psykiatrin inte fungerar så bra.

En annan faktor som påverkar hur lätt eller svårt våra respondenter tycker att arbetet med olika klienter är, är motivation och typ av missbruk. En av socialsekreterarna berättar att det ofta är lättare med narkomanerna, då de ofta pratar fritt om sitt missbruk. De som kommit dit på grund av anmälningar, och där det oftast rör sig om alkoholmissbruk, är oftast mindre motiverade och förnekar i högre grad sitt missbruk, vilket gör dem svårare att arbeta med

Ingen av socialsekreterarna uttrycker att de blir speciellt chockerade av något som händer i mötet med klienterna, på socialkontoret. De säger också att de oftast vet vad de ska förvänta sig i det professionella sammanhanget. Dock är en av dem mycket medveten om att han reagerar starkare om han ser en full kvinna på stan, än vad han hade gjort om det var en man. Däremot reagerar han inte annorlunda på kvinnliga klienter. Samtidigt tror han att han fortfarande har en hel del fördomar kvar, även om han kanske inte är medveten om dem. Som exempel på detta tar han upp att han fram till nyligen har frågat klienter efter pojk-/flickvän, utan en tanke på att de kanske inte är heterosexuella. Efter att hans praktikant påpekat detta för honom frågar han numera efter partner istället.

En av socialsekreterarna fick insikten om att det normala är relativt i en intervju med en klient. *"Jag ställde den här dumma, knäppa frågan 'dricker du mycket' då tittade han på mig 'naeh, fem öl per dag, men det är egentligen för lite'."*

Socialsekreterarna upplever att de ibland har blivit positivt överraskade av sina klienters förmågor. De säger att de träffar alla sorters människor och att de ibland själva har egenskaper gemensamt med klienterna. Alla uttrycker att det kan vara skönt att ha ett

gemensamt språk med klienten, som när klienten exempelvis har akademikerbakgrund. En av socialsekreterarna berättar om ett tillfälle när hans syn på en klient förändrats radikalt:

”Och då vet jag att den killen som hade föregåtts av ett så fruktansvärt elakt rykte som var det jävligaste som fanns på jorden, och då gör man oftast kopplingen att den killen har förstås ingen förmåga och nånting. /.../ Och då började han föra ett helt allvarligt samtal om Strindberg, som är en av, inte min favoritförfattare, men jag kan hyfsat mycket om honom. Och då tänkte jag ’Hallå där! Den här killen som jag inte tror om nåt, han kan prata Strindberg med dig’. Han kunde mer om Strindberg än jag då. Och det var nån slags normaliseringseffekt också, att hos den där killen och den gången i nyktert och avdrogat tillstånd – han skulle egentligen aldrig ut, med tanke på sina brott, men så fanns det också en normal del som kunde prata om Strindberg. Det gör fan inte vem som helst.”

Socialsekreterarna uttrycker en viss skepsis till att använda sig av tvångsvård, och undviker det helst så långt det går. Två av dem pratar om det som en möjlighet för att klienten ska kunna fatta ett ”nyktert” beslut och ta ställning till om han/hon vill avbryta missbruket eller inte, men tycker att tiden med tvång borde kunna vara kortare. En säger att han använder sig av LVM-hotet som ett ”vapen”, men att han inte gärna omsätter det i praktiken. De upplever dock att det även finns positiva sidor med att arbeta utifrån en lagstiftning, som omfattar både SoL och LVM, då det ger en ökad rättssäkerhet för klienten. Gemensamt för socialsekreterarna är också att de alla anser att man faktiskt har en viss *rätt* att förstöra sitt liv genom att missbruka. De beskriver att jobbet i många fall är en fråga om att upprätthålla en nivå där de basala behoven tillgodoses. Målsättningen är att klientens missbruk ska vara på en nivå där hon/han kan fungera i samhället och till exempel klara av att ha en egen bostad. Det tycks finnas en övergripande uppfattning om att det som är normalt för oss kanske är en annan sak än det som är normalt för klienterna, och att det kanske alltid kommer att vara så. Socialsekreterarna tycker sig även kunna tolka in denna uppfattning i lagstiftningen: Det är inte lagligt att knarka men det tolereras ändå till en viss gräns, då LVM-lagstiftningen inte används förrän man överträder denna gräns.

4.3.3 Förhållningssätt nu – analys och reflektion

Den professionella strukturen är en viktig trygghetsfaktor för båda respondentgrupperna. Alla påtalar vikten av att känna att man befinner sig i ett professionellt sammanhang. Tillgången till en stark gemensam kultur, kollegor och gemensamma normer att luta sig mot, gör att socionomernas position känns mer stabil. En tydlig struktur gör att gränsen mot det hotande avvikande uppfattas tydligare, och därmed blir mer hanterbar.

Enligt Mary Douglas är smuts något relativt, och klassificeras enbart som smutsigt om det befinner sig på fel plats⁴⁴. I det sociala arbetet har avvikelsen som sådan en väldefinierad funktion på arbetsplatsen, i och med att den är själva föremålet för arbetet. Det som betraktas som smutsigt i resten av samhället har en naturlig plats på arbetsplatsen, och ses därför heller inte som ett hot. Detta gäller dock inte för alla avvikelser, utan enbart för de som det aktuella systemet kretsar kring.

Även om båda respondentgrupperna betonar vikten av en tydlig omgivande struktur, kan vi se stora skillnader mellan grupperna i vissa avseenden. Det verkar som att det har

⁴⁴ Miegel & Johansson, 2002:130

varit en längre process för kuratorerna att uppnå denna trygghet i sammanhanget än vad det varit för socialsekreterarna. Kuratorerna betonar inte heller vikten av kollegor, ledarskap och handledning i samma utsträckning som socialsekreterarna. Ett möjligt sätt att förstå detta är att missbruk i sig upplevs som mer hotande än funktionshinder. Detta bekräftas både av omgivningens reaktioner på yrkesvalet och av det faktum att missbrukets avvikarposition är tydligare markerad av samhället, med bland annat tvångslagstiftning.

Mary Douglas hävdar att ”... där samhällssystemet uttryckligen erkänner maktställningar, har personer på sådana positioner utrustats med särskilda andliga krafter /.../ som kan välsigna eller fördöma⁴⁵.” Genom de andliga krafter den uppnådda positionen som professionell innebär, får man alltså möjlighet att röra sig i gränsområden, utan att själv orenas. Detta är säkerligen också en anledning till att socialsekreterarnas upplevelse av trygghet varit mer konstant än kuratorernas. Då de av samhället utrustats med ett starkare maktmedel än kuratorerna, i form av myndighetsutövning, har de också en större immunitet mot avvikelsen.

Både kuratorerna och socialsekreterarna upplever att det är svårast att förhålla sig till de klienter som på något sätt som inte riktigt passar in i den avvikelse som är norm på arbetsplatsen, och som därmed är mer svårkategoriserade. Det som befinner sig i övergångstillstånd, eller på gränsen mellan två kategorier, är hotande då det både har närhet till normen och till de farliga avvikelserna⁴⁶. Svåra grupper är de som inte ger information om sig själva, kvinnor som visar ilska och därmed avviker från sin könsroll samt personer som tillhör flera klientgrupper samtidigt. Beskrivningen av hur besvärligt det är att möta en person med väldigt varierande förmågor, och tanken om att det är enklare för många att bemöta dem som har ett funktionshinder som innefattar både fysisk och psykisk problematik, är andra exempel på samma fenomen. På samma sätt kan vi förstå det faktum att det blir svårare att handskas med de klienter som inte vill eller kan underordna sig klassificeringen som avvikare. När klienten, medvetet eller omedvetet, kommer för nära gränsen mellan normalt och onormalt utgör denne ett potentiellt hot. För att kunna klassificera avvikelsen, och därmed avvärja hotet, måste våra respondenter då ta hjälp ifrån andra grupper av professionella. På samma sätt väcker handikapprörelsens försök att normalförklara funktionshindrade känslor. Om en existerande gräns mellan normalt och avvikande luckras upp blir det accepterades status som normalt mindre tydlig. Accepterar man som ”normal” att en sådan gräns istället kan dras på ett annat sätt tvingas man också acceptera möjligheten att man själv, genom en ny gränsdragning, skulle kunna bli avvikare.

Gemensamt för våra respondenter är att de har hittat strategier för att minimera förekomsten av gränsområden i arbetet. De upplever att de känner sig trygga i relationen till klientgrupperna, och till de avvikelser de innefattar. De kan lätt sortera in avvikelserna i rätt fack, både i relation till det normala och till andra avvikare inom samma grupp. Respondenterna ser det som nödvändigt att kunna skilja på sak och person, för att kunna jobba inom socialt arbete. Genom att man, åtminstone för ett tag, kan lägga det avvikande åt sidan upplever man arbetssituationen som trygg, även då man kommer nära in på klienten. Våra respondenter säger också att deras förmåga att se möjligheter och begränsningar har ökat, samt att de även är utrustade med ett visst mått av skepsis. Detta innebär att kategoriseringsprocessen inte måste göras om exempelvis när en klient får ett återfall.

⁴⁵ Douglas, 1966/2004:142

⁴⁶ Douglas, 1966/2004:138

Alla socialsekreterarna uttrycker en viss tveksamhet till användandet av tvångsvård. Trots detta säger de att det ibland kan vara nödvändigt. Detta kan verka paradoxalt, men vi kan ändå se några möjliga anledningar till dessa uttalanden. Ifrågasättandet av tvångsvård kan helt enkelt bero på att det oftast inte behöver användas. En av socialsekreterarna säger att bara hotet om LVM är tillräckligt i de allra flesta fall. Foucault uttrycker det som att man genom en rad sanktionsmöjligheter från samhällets sida får klienten att själv underordna sig systemet, utan att man då behöver ta till ytterligare åtgärder⁴⁷. LVM-vapnet behöver alltså endast användas när klientens avvikelse antar former som samhället inte kan acceptera. När samhällets gränser överträds, hotas också den rådande samhällsordningen⁴⁸. Det är alltså endast vid dessa tillfällen som hotet om tvångsvård behöver verkställas. Att alla ändå säger att LVM är nödvändigt vid vissa tillfällen kan ses som ett uttryck för en strävan att upprätthålla samhällets normer.

Barthes menar att de uttryck, som han benämner *myter*, är ett sätt för den styrande klassen att vidmakthålla sina ideologiska ståndpunkter⁴⁹. Då socialsekreterarnas funktion i samhället är just att förhindra avvikelser spridning i samhället, och att upprätthålla den allmänna moralen, är det också angeläget att de själva står som försvarare av myten. Även uppfattningen att tvångsvård ska kunna användas för att klienterna ska kunna ta ett nyktert beslut, om huruvida de vill fortsätta missbruka eller ej, kan relateras till en myt. Då den allmänna uppfattningen är att man tar bättre beslut i nyktert tillstånd, måste beslutet om att fortsätta tillhöra avvikargruppen tas i den rena sfären.

4.4 Förhållningssätt i privatlivet

4.4.1 Funktionshinder

Alla kuratorerna uttrycker att de har en större förmåga än gemene man att urskilja och till och med ”diagnostisera” personer med avvikande beteenden när man stöter på dem på offentliga platser och även på långt avstånd. Känsligheten gäller både den egna klientgruppen och personer som avviker på andra sätt. Kategoriseringen sker automatiskt, mer på känsla än med eftertanke. För några fungerar det att sätta namn på avvikelserna som en strategi för att kunna koppla bort när någon uppträder störande.

Någon beskriver det som en extra vakenhet, någon som en arbetsskada – att ibland se alltför mycket problem. Vid närkontakt hamnar fokus på vilka särskilda svårigheter som finns och hur man kan hantera exempelvis kommunikationssvårigheter eller spasmer, inte på det avvikande beteendet. Så länge avvikelsen inte ställer en inför någon direkt fara tror man att den egna toleransen är högre än den hos allmänheten. En respondent säger att *”man kan aldrig vara fördömande att ’ah, de får skylla sig själv’.* *Såna resonemang håller inte, utan det finns alltid en orsak till att människor är som de är. Även icke-funktionshindrade.”*

När man väl satt ord på det avvikande släpper man oftast tankarna på det, men känner sig ha fått lättare att förhålla sig till den som avviker. Två av kuratorerna poängterar också att det är nödvändigt att gå vidare och inte fundera mer på saken, att vara ”ledig” från jobbet. Deras kollega uttrycker det rakt motsatta och kan känna *”lite speciellt ansvar för de här människorna – att jag inte bara sticker iväg. /.../ Alltså jag är absolut*

⁴⁷ Foucault, 1972/1992:264ff

⁴⁸ Miegel & Johansson, 2002:130

⁴⁹ Barthes, 1970:205ff

inte rädd för att gå fram eller ta hand om eller hjälpa tillrätta eller ställa rätt frågor ...”

En respondent har en man som han tror är psykiskt sjuk som bor i närheten:

”Han är lite otäck när han inte mår bra. Då går man gärna ett kvarter extra om han står i mitt hörn, att man går bakvägen, för jag vill inte ... Nä, honom är jag rädd för. Tyvärr blir jag mer och mer rädd för de här människorna som har lite avvikande, där man känner att han kan ha ... Jag kan ju representera någon annan människa som gör att han smäller till mig ... /.../ Vill han ha en tia av mig så ger jag honom en tia istället för att han ... Det gör jag bara. 'Rör mig inte' ungefär. Så känner jag. Jag är mycket, mycket mer rädd för de här psykiskt sjuka människorna, som ... som man inte vet, som man inte kan förklara vad som händer i huvudet på dem. Det är ju en sanning också, det är ju inte bara media som hittar på ...”

Två av kuratorerna säger spontant att de är uppmärksamma på hur deras egna barn och släktingars barn utvecklas, och jämför med normalutvecklingen. ”... *Inte bara det att du räknar tår och sådär utan också hur mycket barnet är med. Du följer blick-kontakten och har med någonstans i bakhuvudet där här med autism och såna saker.*” Alla tre är överens om att de inledningsvis inte skulle ha reagerat annorlunda än någon annan om barnet faktiskt hade en utvecklingsstörning. Det känslomässiga, att det är något *fel* på ens barn, det är allmänmänniskt och inget man tror kan påverkas av kunskaper eller erfarenheter från yrket. I det längre perspektivet föreställer man sig att erfarenheterna från arbetet skulle spela in. Man vet vilka resurser som samhället har att erbjuda och har kunskap om vad olika funktionshinder konkret innebär för svårigheter och möjligheter. ”*Man vet ju att saker och ting behöver ju inte bli så illa som man kanske tror. Det finns möjligheter också.*” En av kuratorerna säger att han hade blivit en svår förälder att habilitera: ”*Jag hade krävt allt.*”

4.4.2 Missbruk

Även alla socialsekreterarna säger sig vara ”arbetsskadade” på så sätt att de i privatlivet lägger märke till och för sig själva etiketterar personer med missbruk och andra avvikelser i en helt annan utsträckning än vad allmänheten gör. När det gäller missbrukare sätter åtminstone en ord på vilken drog de går eller har gått på.

I den här respondentgruppen är det två personer som talar om fenomenet som en arbetsskada, något man skulle vilja kunna låta bli. En av dem får kämpa med att inte fundera vidare på vad det – mer exakt – är för avvikelse det handlar om. Alla lägger dock oftast tankarna åt sidan efter att ha konstaterat faktum. Man måste välja när man går in i saker, och fritiden är inte rätt tid. En respondent har nyligen väckt och ”tagit hand om” en berusad person på lunchen, i gränslandet mellan arbete och fritid.

En respondent beskriver hur han tycker att folk i allmänhet kan bete sig: ”*Det här med att glo och att man måste kolla länge för att se om de verkligen beter sig konstigt. /.../ Jag kanske snabbare kan konstatera att det är en som kanske inte mår så bra eller som beter sig annorlunda och så kanske jag kan nöja mig lite mer med det.*” Kategoriseringen av det avvikande sker blixtnsnabbt och bygger både på yrkeserfarenhet och fördomar, men något behov av att förstå vad det är han ser har han inte, facket avvikande räcker gott.

En respondent säger att han nog själv kan känna det lika obehagligt. Det är en särskild situation han har lärt sig att hantera missbrukaren i. De båda andra tror däremot att

allmänheten är mer rädd än de själva för avvikande personer, till exempel går långa omvägar för att de inte vågar gå förbi *"alkoholisten på bänken"*.

Missbruk eller avvikelse i sig väcker ingen rädsla, vilket man kopplar mer till den egna personligheten än till erfarenheter från arbete eller utbildning. Vissa saker tolkar man mer direkt som farliga. Det kan vara att någon viftar på *"ett särskilt sätt"*, att det inte går att avgöra om en person bara är påverkad eller kanske även psykotisk, att man misstänker att droger som GHB eller anabola som kan framkalla aggressivitet. En respondent uttrycker att erfarenheterna från arbetet är en trygghet, han vet sig kunna prata med personen utan att provocera och hantera de situationer som kan uppstå.

Två respondenter tror att de själva kan bemöta personer med avvikande beteenden mer naturligt än de flesta. Tankarna *kring* det avvikande tror de skiljer sig mellan dem själva och allmänheten, som de tror är mer intolerant och fördömande, men de agerar likadant – fram till dess att en konfrontation sker. En tycker illa om hur folk i allmänhet ibland ignorerar *"udda och tjötiga personer"* och ger en beskrivning av hur han själv istället bemöter dem:

"Ja, jag går ju inte fram till en person, men säger han 'hej' så säger jag 'hej' tillbaka. Och säger han nån rolig replik så kan man väl säga nåt roligt tillbaka, jag är rätt göteborgsk på det sättet att jag gillar att slänga käft. Man kan alltid dra till nånting – som inte är förolämpande, det får inte vara riktat mot, man kan inte säga 'oj, vad smutsig du är' om han nu är det, utan man får dra till med nånting som är relativt neutralt, så. Jag tycker det är lite roligt att slänga käft."

En annan tar upp att många med små barn är rädda att de ska benämna och fråga om det avvikande. Självt är han inte så rädd för det, utan skulle tycka att det blev mer besvärande att gå därifrån och försöka undvika situationen:

"Ja, självklart så vet ju alla de här personerna som har ett avvikande utseende eller beteende om det. I alla fall om de inte är svårt psykiskt sjuka och inte är medvetna av den anledningen så klart. Så jag tänker att det är nog kanske lättare för dem att höra en fråga och hoppas att man kan få ett svar, så bra man nu kan ge. /.../ Jag är så van att träffa människor som beter sig annorlunda, som är annorlunda, som ser annorlunda ut, som... ja, lever annorlunda helt enkelt, än det här normala då."

En av respondenterna har en särskilt avslappnad inställning, även när missbruket kommer nära. Han kan mycket väl tänka sig att umgås med personer som kunnat vara hans klienter. Förut har han bott i samma hus som en missbrukare som kanske inte alla gånger skötte sig. Då blev han mycket mindre upprörd än de andra i huset. *"Jag hade inte så ont av det, han satt i trappan där ibland när jag kom, det störde mig inte så väldigt mycket minns jag."* Samtidigt gör han klart att förhållningssättet i privatlivet är ett annat än det professionella: *"Man är tolerantare i den rollen, än vad jag skulle vara om nån vän eller nåt barn skulle göra likadant det vill säga inte sköta saker som de ska göra och återfalla till missbruk och bära sig åt på det ena eller det andra viset."*

4.4.3 Förhållningssätt i privatlivet – analys och reflektion

Alla kulturer har ett eget klassificeringssystem, där det som faller utanför ramarna räknas som orent eller smutsigt⁵⁰. Våra respondenter har inte bara tillgång till

⁵⁰ Douglas, 1966/2004:55f

privatlivets klassificeringssystem, utan också ett professionellt. Tack vare detta har de lättare än allmänheten att notera och sätta ord på avvikelser, och upplever då en större *kontroll*. Förmågan och benägenheten att kategorisera det avvikande är den största förändringen sedan man först kom in i yrket. Båda respondentgrupperna beskriver hur de lägger märke till avvikelser i det offentliga rummet, framför allt den de själva arbetar med. Men även andra avvikelser kategoriseras, bland annat genom sökandet efter orsaker. Som nämnts tidigare skyddar en tydlig gräns mellan avvikande och normalt mot fara⁵¹. Att flera aktivt försöker undvika att tänka vidare på avvikelsen efter att man etiketterat den, kan förstås som att man bara använder kunskapen från den professionella rollen i den utsträckning som krävs för att hantera hotet om fara.

Åtminstone en respondent i varje grupp har tagit, eller känt, ansvar för personer ur den egna klientgruppen på fritiden. Det som av några beskrivs som en arbetsskada är troligen just risken att gå så långt i tankarna på det avvikande att man hamnar i den förpliktigande professionella rollen⁵².

Förmågan till kategorisering bemästrar inte bara rädslan för det hotande avvikande, utan möjliggör också en bedömning av risken för konkret fara. Personer som inte kan ge ett avvikande beteende en mer precis etikett än *avvikande* måste däremot fortsätta att vara vaksamma, för att känna sig säkra. Men respondenterna har kunskaper och erfarenheter från yrkeslivet som inte bara gör det lättare att kategorisera, utan ger också tillgång till vissa professionella strategier. Tack vare vetskapen om att man kan hantera situationer som kan uppstå kan man slappna av vid närkontakt, vara naturlig och svara på barnens oförställda frågor. Att man känner sig säker i mötet med det avvikande innebär inte att man känner ett behov av att agera. Oftast gör man som alla andra – ingenting.

När man kan misstänka att någon skulle kunna bli aggressiv kan man precis som alla andra känna en konkret rädsla. Även när det handlar om avvikelser som man inte möter i sitt arbete, som tillhör flera kategorier eller som är svåra att klassificera väcks rädsla, och acceptansen och toleransen minskar.

Med ökad närhet till en avvikelse växer risken att det smutsiga kommer i beröring med en själv, och det blir därför svårare att hantera⁵³. Det professionella klassificeringssystemet verkar inte kunna överföras till den *närmsta* privatsfären. Detta kan vara en anledning till att kuratorerna inte tror sig reagera annorlunda än någon annan på att få ett funktionshindrat barn. En av våra respondenter uttrycker att det är lätt att vara tolerant i arbetet, och inte lika lätt i privatlivet, en annan att han själv *”kan känna det lika obehagligt”*. Detta är ytterligare utslag av att det finns olika gränser för vad som är normalt i olika kulturer och delkulturer i samhället.

4.5 Strategier i arbetet

4.5.1 Funktionshinder

Under våra intervjuer framkom flera olika strategier för att hantera sin arbetssituation. De allra flesta gick ut på att kunna se möjligheter och begränsningar – både sina egna och klienternas.

Alla kuratorerna anser att man, i jobbet med funktionshindrade, måste vara ödmjuk och ta sig tid till att lyssna på klientens egna åsikter. De ser också några grundläggande

⁵¹ Douglas, 1966/2004

⁵² vikten av att skilja på arbete och fritid behandlas utförligare i 4.5.3

⁵³ Douglas, 1966/2004:161

strategier för att få en bra kontakt med klienterna: Att ha tålamod, att ha en förmåga att se till klientens individuella förutsättningar och till allas lika värde.

”Ja, vänta in måste man ju göra med många. Försöka förstå. Och veta att man, ja, att de personer vi träffar här, en del tänker ju annorlunda, tänker långsammare och tänker på ett annat sätt. Det vet man ju nu så då får man vänta in och ta det på den nivån. Behandla människor på deras nivå, det är väl det det handlar om.”

Vid upprepade tillfällen tar våra respondenter upp vikten av kunskap och erfarenhet. Dock menar de, att insikten om att man själv inte alltid har alla svar, är grundläggande för att kunna göra ett bra jobb som kurator. Det viktiga är inte att kunna svara på allt, utan att istället att kunna ta reda på fakta och att vara ödmjuk i det faktum att det finns andra personer som kan mer. Personer i klienternas privata och professionella nätverk nämns som viktiga kunskapskällor. Kuratorerna anser det vara otroligt viktigt att kunna använda sig av nätverksarbete när det behövs samt att ha möjligheten att diskutera saker med sina kollegor. En av kuratorerna uttrycker det så här: *”... det här är något som jag inte har kunskaper om, det här får jag nog ta reda på, så jag vet hur det funkar, för annars kan jag ju inte möta upp det här och vara det stöd jag ska vara.”*

En viktig strategi som kom fram i våra intervjuer var att kunna släppa ”arbets-jaget” när man kommer hem. Genomgående talar de om vikten av att kunna skilja på arbete och privatliv – både för att kunna prestera bra på arbetsplatsen och för att må bra som människa.

Kuratorerna betonar också vikten av att kunna se sina egna begränsningar. De menar att man i längden inte skulle orka jobba som kurator om man inte hade realistiska förväntningar på sig själv och på vad man kan uträtta i sitt arbete: *”... en nivå som jag kallar för ’gott nog’, alltså inte överambitiös och inte underambitiös, utan jag gör så gott jag kan.”*

4.5.2 Missbruk

Socialsekreterarna betonar vikten av att vara tydlig och ärlig gentemot klienten och att aldrig lämna ett besked man är osäker på om man kommer att kunna stå för. De tycker också att det är nödvändigt att lära sig att inte ha för bråttom, för att undvika förhastade beslut och en forcerad process. Folk klarar ofta att vänta lite.

Liksom kuratorerna tar de upp vikten av att ställa sig på klientens sida, att använda de resurser klienten har och att låta henne själv få formulera vad som måste göras. Man måste inte alltid komma med lösningar, utan bör hellre fungera som ett bollplank. *”Den som är bäst på att beskriva sina egna behov och möjligheter, det är ju klienten själv.”* För att komma åt klientens förmåga att hitta lösningar krävs vissa egenskaper och förhållningssätt: Ett genuint engagemang och en humanistisk grundsyn med respekt för alla grupper. Att man är följsam och kan tänka sig att gå vägar som man inte prövat förut samt har en grundtrygghet i sig själv. *”Att man inte är här för att få nån slags självbeträffelse eller så. Det är väldigt lätt att få självbeträffelse här om det är det man är ute efter. Folk blir väldigt beroende av en, i vissa fall.”* Att man är lyhörd, empatisk och kan *”skapa en atmosfär i rummet så du blir avspänd, känner förtroende och vill prata”*. Samtidigt krävs att man kan ta hand om de känslor som väcks hos den som konfronteras med sitt missbruk, ta emot påhopp – och att man vet när det är läge att backa för att kunna komma vidare vid ett annat tillfälle.

Två av respondenterna tycker att det är viktigt att vara tydlig med de begränsningar som lagstiftningen och ämbetsmannauppdraget ger. Kampen mellan klientens intresse och vad man kan få lov att bevilja ska föras utom synhåll för klienten, som istället ställs inför ett beslut som både man själv och myndigheten står bakom. Ibland händer det ju också att man byter åsikt till nackdel för klienten i diskussionerna med kollegor och chefer. Håller man – egentligen – inte med om bedömningen har man fått skälen till den i diskussionerna och kan motivera för klienten. Den taktiken har inte alltid varit självklar. En socialsekreterare kunde i början säga: *”Ja, du får avslag på din ansökan men egentligen så tycker inte jag att du skulle fått det”*, men upptäckte så småningom att det blev väldigt schizofrent.

Men avvägningen mellan att vara solidarisk med klienten eller med det system man verkar i är en balansgång. Avvägningen kan hanteras genom att man skiljer på sak, det oacceptabla missbruket, och person. Några gånger formuleras det som att man slåss för klienten *mot* spelreglerna, så att man trots allt ska kunna få hjälp. En respondent beskriver avvägningen såhär:

”Den här mannen, han ville ha mera psykoterapi, han är nånstans där de får ett samtal i veckan. Det är så svårt det här med att vi får inte bevilja psykoterapi. Hans argumentation är ju alldeles förståelig, att ’det kostar ju så mycket pengar ändå att ha mig här och varför kan jag inte få det här samtalet, det kostar inte mycket’ men ja, politikerna tycker inte det. Så jag försöker säga att ’jag har vissa spelregler och så men att det är inte så att jag är ute efter dig, eller vara taskig mot dig, vill ge dig det du vill ha, men jag har mina spelregler att jobba efter’.”

En handläggare kan tänka sig att vara *”lite anarkistisk”* och till exempel fatta ett eget beslut istället för att diskutera ett knivigt beslut med chefen om man vet att han troligen skulle vilja ge avslag. Ingen far illa av att man inte respekterar *”idiotregler”*, och därför behöver ingen heller få veta.

Liksom kuratorerna tar socialsekreterarna upp vikten av utbildning, fortbildning och handledning. Nya situationer kräver nya kunskaper, till exempel fick man lära sig om hur olika droger påverkar när dessa kom in i bilden. Att kunna be andra om hjälp, bolla saker i teamet, arbeta i nätverk och inte köra sitt eget race är minst lika viktigt som att själv kunna göra ett bra arbete.

Också mötet med klienterna innebär en utbildning, det poängterar särskilt en respondent: *”Jag menar man har ju olika sorts utbildningar, skolan är ju en, och de människor man möter är ju också nån som formar en, och är en slags utbildning.”* Den teoretiska grunden behöver kompletteras med kunskap om människor och livsöden.

Handledningen fyller flera syften. Här kan man få distans till ärenden man har svårt att släppa när man går hem för dagen. Här får man pröva sina idéer – och hjälp att reda ut vad som är egna respektive klientens tankar. Och framförallt är det en möjlighet att hantera sin frustration: *”Ibland har jag dagar när jag känner att: ’Jag står inte ut. Jag orkar inte med. Ring till någon annan med dina problem!’ Alltså, så går tankarna, men det säger man ju inte.”*

I gruppen finns olika strategier för att släppa arbetet på fritiden, och man betonar att det är viktigt att göra det. Man kan lyfta ärenden i handledningen, prata av sig med dem hemma, *”rensa huvudet”* i naturen eller skriva ner sina tankar. Att ha saker att göra när

man är ledig kan vara ett sätt att släppa tankarna på jobbet. En lämnar arbetsplatsen i och med att han åker därifrån på bussen. Men det är inte bara att skilja på arbete och fritid som är viktigt för att må bra, det är också nödvändigt att påminna sig själv om de klienter som det faktiskt går bra för, och att inse sina begränsningar och att man inte kan vara bra på allt.

4.5.3 Strategier i arbetet – analys och reflektion

De dominerande strategier som våra respondenter betonar är till en övervägande del sätt att kategorisera sin tillvaro, och på så sätt kunna placera ut sig själva och klienterna på rätt plats i strukturen. På så sätt gör de också gränserna mellan sig själva och klienterna tydligare. Att ha tillgång till sådana tydliga kategorier och klassificeringar är en förutsättning för att man ska känna sig trygg i en situation⁵⁴. Genom att vänta in klienterna undviker man att förhastat sig och göra misstag i kategoriseringsprocessen. Om man själv inte kan få ett tydligt grepp om avvikelsernas art tar man hjälp av professionella med andra specialområden, eller av till exempel klientens familj.

Genom att göra sig beroende av uppskattning från klienterna skulle man upphäva gränsen till dem genom att närma sig på ett privat plan. Den gränsen kan också hotas av andra skäl.Handledningen fungerar som ett redskap för att upprätta den försvagade gränsen mellan professionell och avvikare. Här kan man få hjälp att skilja på klientens tankar och sina egna, samt fjärma sig från klienter som kommit för nära inpå. Respondenterna uttrycker att de är måna om att lägga nivån för sitt arbete på en realistisk nivå. Därigenom tydliggör de sin egen roll i strukturen, genom att förlägga delar av ansvaret och uppgifterna till klienten själv eller till andra professionella grupper.

Socialsekreterarna har makt över sina klienter genom sin funktion i samhällsstrukturen. Denna makt försvarar man på olika sätt, bland annat genom att vara tydlig med de gränser strukturen ger för ens eget och klientens handlingsutrymme. Om man ifrågasatte strukturen skulle ens egen maktbas raseras. Samtidigt som man säger att makten ligger i organisationen signalerar man också att man själv som dess tjänsteman besitter makt att belöna och straffa den avvikare som är föremål för organisationens verksamhet. Foucault menar att belöningar och straff är de två instrument som används vid dressyr och korrektion⁵⁵. Även genom att avvakta med att ge klienten besked, tills man är säker, ger man denne impulser om att det är bäst att ta skeden i vacker hand. Om man istället lämnar besked i förtid tar man risken att antingen bryta mot reglerna inom den struktur som ger en makt, eller att tappa kraft i förhållande till klienten genom att själv visa prov på ett orent beteende⁵⁶ då man inte håller det man lovat. Den förlust av kraft/makt detta i så fall ger, skulle innebära att man blev sårbar för smitta från den avvikelse man är nära i arbetet.

Oordning har en potential för mönsterbildning som gör att den inte enbart fördöms. Den symboliserar alltså både fara och kraft. Den som tillfälligt släpper den rationella behärskningen får tillgång till helande krafter och energi för maktutövning⁵⁷. Detta gäller både de professionella (vilket förklarar att det funkar slå näven i bordet) och klienterna, vilket är orsaken till att det är av så stor vikt att ta hand om klienternas känslor.

⁵⁴ Douglas, 1966/2004

⁵⁵ Foucault, 1975/2003:171ff

⁵⁶ jfr Douglas, 1966/2004:12.

⁵⁷ Douglas, 1966/2004:135

Alla respondenterna betonar strategin att *skilja arbete från fritid*. Det skydd de besitter i egenskap av professionella⁵⁸ är kopplat till arbetsplatsen. Genom att ta med sig arbetet, och det som uppfattas avvikande och smutsigt, hem skulle de riskera att föra över *smitta* från arbetsplatsen till sin privata sfär och till den del av samhället som tillhör normen.

Våra respondenter befäster alltså både sin position i strukturen och gränsen mellan sig själva och klienterna. De har också, som vi har sett tidigare⁵⁹, särskilda andliga krafter, som ger ett skydd mot orenande, även när de rör sig i gränsområden. Sammantaget ger detta de nödvändiga förutsättningarna för att man ska kunna släppa distansen till förmån för empati, och ibland även kunna ställa sig ”*på klientens sida*”.

4.6 Sammanfattning av resultat och analys

Det som är avvikande ger upphov till ett hot om fara som kan minskas eller avvärjas genom tydliga gränser. Våra respondenter får tillgång till sådana gränser dels genom kunskap och erfarenhet, dels genom strukturer i organisation och samhälle.

Av vårt resultat kan vi utläsa att respondenternas huvudstrategi, för att hantera arbetet med det avvikande, är att använda sig av teoretiska kunskaper och praktiska erfarenheter. Dessa gör det möjligt att se möjligheter och begränsningar, både de egna och klienternas. På så sätt kan respondenterna hitta vägar att kategorisera och sortera det avvikande, och de upplever därmed en större trygghet. På båda typerna av arbetsplats hanteras bestämda avvikelser, som därmed fyller en funktion och alltså inte uppfattas som avvikande i just detta sammanhang.

När det gäller att avvärja hotet från det avvikande i ett professionellt sammanhang tycker vi oss se att den samhälleliga struktur man befinner sig i spelar en större roll än de medvetna strategierna. För att strukturen ska kunna erbjuda ett skydd, krävs att den är tydlig och visar på klara gränser för vad som är normalt eller onormalt, och/eller att den erbjuder redskap eller maktmedel för att hantera hotet. Vi kan se att en genomgripande förändring av förhållningssättet till det avvikande bara sker på habiliteringen, då de strukturella förutsättningarna skiljer sig mycket åt från dem på socialkontoren.

I arbetet med missbrukare på socialkontor arbetar man med en klientgrupp som ofta har en starkt laddad avvikarstatus. Samhället ger tillgång till ett skydd mot faran detta innebär i och med att själva strukturen verksamheten bedrivs i är oerhört tydlig. Den professionelle ges också tillgång till redskap och vapen genom den lagstiftning, med sanktionsmöjligheter i form av tvångsvård, som gäller för verksamheten. Dessa faktorer är påtagligt närvarande och gör att gränsen förstärks mellan professionell och klient och mellan normalt och onormalt. Socialsekreterarna upplever därför situationen som relativt trygg redan vid de första mötena med klienterna.

På habiliteringen arbetar man med en avvikelse som samhället inte uttryckligen bekämpar och med frivilliga insatser. Detta innebär att det professionella arbetet utförs i ett system där gränserna gentemot det avvikande blir mindre tydliga. Klientarbetet kommer därför i förstone lätt att upplevas som ett möte mellan individer, snarare än mellan myndighetsföreträdare och avvikare. Den professionelle blir därmed mer utsatt och kommer närmare det avvikande. Vi tror att den osäkerhet man kan känna i mötet med det avvikande beror mer på att man inte har tillgång till en tydlig maktstruktur, än

⁵⁸ Douglas, 1966/2004:142

⁵⁹ se avsnitt 4.3.3

på avvikelser i sig. Med tiden lär sig våra respondenter dock att uppfatta systemet tydligare, liksom sin egen och klienternas roll i det, och de får därmed tillgång till de gränsdragningar strukturen faktiskt innehåller. På grund av att gränserna är otydligare kommer de gränser man själv kan skapa med hjälp av ökande kunskap och erfarenhet inledningsvis att spela en större roll här än i socialsekreterarnas arbete med missbrukare.

För båda respondentgrupperna gäller att med ökad kunskap och erfarenhet har man också fått tillgång till strategier för att hantera andra grupper av avvikare än den egna klientgruppen. Socionomerna i vår undersökning upplever att arbetet har gett redskap som de ibland kan använda för att hantera avvikelser även i privatlivet. Den stora förändring som skett privat är att man snabbt kan kategorisera olika avvikelser för att därefter kunna lägga medvetenheten om dem åt sidan. Det slags möte med det avvikande som är lättast att hantera är dock det med den egna klientgruppen på den egna arbetsplatsen. Andra avvikelser kan, framför allt i privatlivet, fortfarande innebära fara på samma sätt som innan de fick tillgång till professionella strategier.

Generellt gäller att man inte tror sig ha börjat *agera* särskilt annorlunda vare sig på arbetet eller i mötet med det avvikande privat. Däremot har man hittat nya sätt att *hantera* de känslor det avvikande väcker, genom att etikettera avvikelser eller få hjälp med samma sak i professionella sammanhang.

5 Slutdiskussion

Vi förväntade oss att båda våra respondentgrupper inledningsvis skulle reagera starkt på mötet med sin klientgrupp, men vänja sig. Dessutom trodde vi att man skulle ha lättare att hantera mötet med funktionshindrade, då den avvikelse som klienten har inte är självvald och inte kan avhjälpas. Så visade det sig inte vara! Istället visade vårt resultat att det första mötet med klientgruppen väckte mer känslor hos kuratorerna än hos socialsekreterarna. Båda respondentgrupperna blev tryggare med sin klientgrupp men förändringen över tid var störst för kuratorerna.

Det kan även finnas andra sätt att förklara det resultat vi fått. Det kan till exempel vara så att det är olika slags människor som intresserar sig för att arbeta med olika klientgrupper. Den allmänna bilden av personer med missbruk respektive funktionshinder kan också ha gjort att våra respondenter var olika väl förberedda när de träffade sin klientgrupp första gången. En annan tänkbar förklaring till kuratorernas starkare reaktion är att de började arbeta med funktionshindrade i en tid då gruppen inte syntes i gatubilden.

Vi kan inte uttala oss om hur de olika arbetsplatskulturerna ser ut och om de har någon inverkan på vårt resultat, eller om huruvida de individer vi intervjuat är representativa för sina respektive yrkesgrupper. Vi tror att det hade varit fruktbart att göra breddade och fördjupade studier för att kunna dra mer generella slutsatser om hur socionomer förhåller sig till normalitet. Det hade också kunnat vara givande att ta reda på hur chefer och handledare förhåller sig, då de är tongivande i det sociala arbetet och för diskurserna kring det.

5.1 Implikationer

Vi tror att vårt resultat kan appliceras på även andra yrkesgrupper inom det sociala arbetet. Vi finner det troligt att man, även i arbetet med andra klientgrupper, utvecklar en syn på det avvikande som normalt i arbetssammanhang. Dock tror vi att den tid det tar, att utveckla en trygghet i relation till avvikelsen, varierar beroende på den strukturella position man har. Alltså är det sannolikt att normaliseringsprocessen blir mindre markant för dem som arbetar med myndighetsutövning, och framför allt inom de områden där man har tillgång till användandet av tvångsåtgärder, än för dem som arbetar inom områden där insatserna är frivilliga.

Vårt tack

Vi hade inte kunnat slutföra vår uppsats utan hjälp från vår handledare Pål Wiig, hjälpsamma respondenter som tog sig tid att träffa oss och all förståelse från våra familjer. Tack Pål, alla anonyma, Sara och Mikael! Champagne for everyone!

Referenser

Litteratur:

- Angelöw, B. & Jonsson, T. (2000) *Introduktion till socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur
- Aspers, P. (2007) *Etnografiska metoder – Att förstå och förklara samtiden*. Malmö: Liber
- Barthes, R. (1970) *Mytologier*. Uddevalla: Bo Cavefors Bokförlag
- Douglas, M. (1966/2004) *Renhet och fara. En analys av begreppen orenande och tabu*. Falun: Nya Doga
- Fiske, J. (1998) *Kommunikationsteorier – En introduktion*. Borås: Wahlström & Widstrand
- Foucault, M. (1972/1992) *Vansinnets historia under den klassiska epoken*. Lund: Arkiv Förlag
- Foucault, M. (1975/2003) *Övervakning och straff – Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv Förlag
- Garvars, L. & Karlmark, G. (2005) *Att tvätta funktionshindrade*. B-uppsats, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Larsson, S., Lilja, J. & Mannheimer, K. (2005) *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur
- Miegel, F. & Johansson, T. (2002) *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur
- Svenning, C. (2003) *Metodboken*. Eslöv: Lorentz Förlag
- Patel, R. & Davidson, B. (1994) *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur
- Qvarsell, R. (1993) *Skall jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria*. Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet
- Thurén, T. (1991) *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber

Internet:

http://www.ne.se/jsp/search/search.jsp?h_search_mode=simple&h_advanced_search=false&t_word=kultursociologi (070430)

Bilaga 1 – Intervjuguide

Ta upp: Anonymitet

KOM IHÅG: FRÅGA EFTER DET SJÄLVKLARA

GÖRA-TÄNKA-KÄNNA

STRATEGIER

FÖRÄNDRING

Tema: Sättet att förhålla sig till vad som är normalt och påverkan från arbetet med funktionshindrade/missbrukare.

- * När du började jobba med funktionshindrade/missbrukare.
 - hur kände du då inför att möta människor som ses som “avvikande”?
 - hur förberedde du dig inför det första mötet?
 - hur blev det sen, i praktiken?Hur upplever du idag mötet med samma människor?
- * Finns det någon situation där du märker att du agerar annorlunda nu än när du började arbeta med funktionshindrade/missbrukare?
 - ... beskriv situationen? (eller led vidare från svaret på annat sätt)
 - Hur känner du för situationen nu?
 - Hur agerar du?
 - Hur kände du tidigare inför samma situation?
 - Hur agerade du?
- * Kan du ge något exempel på när du har känt att du har fått tillgång till “nya glasögon”?
 - Vad var det som förändrades/hade förändrats?
 - Hur påverkas arbetet av det?
 - ... vad skulle förändringen kunna bero på?

Hur reagerar du om du träffar på någon på stan som verkar tillhöra din klientgrupp?
Reagerar du annorlunda nu än vad du gjorde innan du började arbeta med gruppen?

Hur tror du att du i privatlivet reagerar på människor som avviker på olika sätt, utan att tillhöra din klientgrupp, jämfört med ”gemene man”? Hur var det förut?

Hur hanterar du det när du i klientarbetet möter något som inte stämmer in i bilden av hur dina klienter ska vara? Vad skulle överraska?

Vilka redskap och egenskaper tror du man behöver för att klara av det här bemötandet?

Vilka råd har du till den som ska börja arbeta med klientgruppen? För att må bra själv?

Bilaga 2 – Resultat av B-uppsats

Sammanfattning av resultat

Våra respondenter har delvis dragit nya gränser för vad de uppfattar som normalt. Jobbet som kurator har gjort att de fått tillgång till en ny kultur med andra gränser. Här klassificeras funktionshinder som en del av normen. I privatlivet uppfattar man inte att ens definitioner på vad som är normalt skiljer sig från den dominerande kulturens. Här drar man sina gränser på samma sätt som tidigare.

Det normala hanteras inte annorlunda än förut. Man reflekterar inte nämnvärt, utan handlar enligt invanda mönster. Det som, i sitt sammanhang, uppfattas som onormalt hanteras i det stora hela inte heller annorlunda. Däremot har man hittat nya sätt att hantera de *känslor* det avvikande väcker.

De strategier man utvecklat för att hantera sitt arbete går främst ut på att kunna se möjligheter och begränsningar hos sig själv och hos klienterna. Sådana strategier kan också användas för att hantera det som är avvikande även på arbetsplatsen.

Att man i arbetet har fått tillgång till en ny normuppsättning gör att man kan använda sig av denna också i det privata. Även professionella strategier, och kunskapen om olika avvikelser, kan användas när det man privat uppfattar som avvikande kommer för nära inpå. Det onormala förses med en etikett och kan då hanteras, exempelvis genom strategier från arbetslivet. Dessa strategier fyller här en funktion som en form av försvarsmekanismer.

De förändringar som skett kan förklaras på tre sätt:

Kuratorerna har tillgång till två kulturer, arbetsplatskulturen och majoritetskulturen, som har två olika normuppsättningar. Funktionshinder, som anses vara smutsigt i samhället som helhet, är norm på habiliteringen. I och med verksamhetens inriktning fyller funktionshinder en funktion i sammanhanget och uppfattas därmed som rent. Detta kan förklara varför kuratorernas uppfattning om vad som är normalt förändrats enbart i arbetet, och bara vad det gäller funktionshinder.

Våra respondenter har klarat att anpassa sig till arbetsplatsens normuppsättning. Detta kan förklaras med att deras arbetsuppgifter fyller en funktion även i majoritetskulturen. När klienterna habiliteras försöker man korrigera det "omoraliska" beteendet, och orenheten renas därmed. Klienterna kan då lättare passa in i, och bli accepterade i majoritetskulturen.

Den stora förändring som inträtt i privatlivet är att man snabbt kategoriserar olika avvikelser. Detta är möjligt tack vare den ökade kunskap och erfarenhet man har tillägnat sig. Funktionen med detta beteende är att ge företeelser en fast plats som antingen avvikande eller normalt. Att kategorisera företeelser på det viset gör att man får tillgång till sina professionella strategier, och att man kan vara i trygg förvisning om att det smutsiga är möjligt att rena.